

Planprogram Skeppsbron

Samrådshandling

Planprogram Skeppsbron

Härnösands kommun

Beställare:
Kommunstyrelsen

Framtagen av:
Projektledare Hanna Krämmer
Arkitekt Michael Mallinder-MacLeod
Trädgårdsingenjör Matildha Lindström

Dokumentdatum: 2023-03-27

Diarienummer: SAM-2020-2735

Version: 1.0

Innehållsförteckning

Sammanfattning	4	Visioner för varje delområde	27
Skeppsbron byggs om för framtiden!		1. Östra Kanalgatan	28
Visionen för Skeppsbron		2. Fisketorget + Stora torget	30
Framtagandeprocess		3. Nybrokajen	32
Omvandlingen kan vara klar 2030		4.1 Skeppsbron	34
		4.2 Skeppsbron	36
		4.3 Skeppsbron	38
		4.4 Skeppsbron	40
		5. Utsprångskajen	42
		6. Långgatan + Hamnparken	44
		7. Tobaksmonopolet	46
		8. Sälstens udde	48
Inledning	6	Förslag på tidplan	50
Syfte			
Bakgrund		Konsekvenser	52
Vad är ett planprogram?		Sociala konsekvenser	
Planprocessen och tidplan		Ekologiska konsekvenser	
		Ekonomiska konsekvenser	
Genomförda dialoger	8	Vägen framåt	54
Värdeplanering	10	Bilagor	55
Värdeplanering som arbetsmetod	10		
Värdeplaneringshjulet	11	Källhänvisning	55
Kärnan - Historiska kajstråket Skeppsbron	12		
Visionen för Skeppsbron	14		
5 prioriterade inriktningar	15		
- Identitet	16		
- Människan	18		
- Bebyggelse	20		
- Grönska	22		
- Rörelse	24		
Strukturplan	26		

Sammanfattning

Skeppsbron byggs om för framtiden!

Nuvarande kaj är en 100 år gammal konstruktion som nu ska byggas om för att stå minst 100 år till. Många har minnen och historier kopplade till Skeppsbron genom platsens centrala del i Härnösands historia. När Skeppsbron omgestaltas ska det göras med respekt för historien men också med inspiration från den. Nya nödvändiga funktioner ska samsas med kulturhistoriska värden för att bygga upp ett Skeppsbron som skapar nya minnen härifrån och framåt. Planprogrammet har tagits fram för att vara ett stöd i arbetet med upprustningen av stråket där kulturhistoria, invånare och sakkunniga fått komma till tals. Detta har lett till en gemensam vision för Skeppsbrons framtid – Planprogram Skeppsbron.

Visionen för Skeppsbron

Visionen för Skeppsbron är ett mångfunktionellt, omsorgsfullt gestaltat och sammanhängande kajstråk för Härnösand.

Med **mångfunktionellt** menar vi ett stråk som bjuder in till en mängd olika aktiviteter, miljöer, funktioner och besöksmål. Det ska vara intressant att färdas längs Skeppsbron oavsett på vilket sätt det sker.

Med **omsorgsfull gestaltning** menar vi en kaj och ett stråk som utgår från den mänskliga skalan och de mänskliga behoven. Platsen ska vara universellt utformad, det vill säga att den ska kunna användas av alla människor i största möjliga utsträckning utan att behöva anpassas eller specialutformas. Det är också viktigt att material väljs med omsorg, eftersom vi vistas mitt i ett riksintresse för kulturmiljö. Platsen ska även utformas omsorgsfullt med hänsyn till klimatet och de förändringar vi står inför.

Med **sammanhängande** menar vi ett stråk som hänger ihop både när det gäller infrastruktur men också i arkitektoniska uttryck och i grönskan. Framkomligheten för gående och cyklister ska prioriteras.

Framtagandeprocess

Processen för att ta fram planprogrammet har bestått av omfattande dialoger med invånare, experter, företag och politiker. Dialogerna finns sammanställda i ett separat dokument, *Dialogsammanställning Planprogram Skeppsbron*. Dessa dialoger ligger till grund för hela planprogrammet, från visionen ända ner till de strategiska projekten.

En värdeplaneringsmodell har använts för att konkretisera de viljeriktningar och önskemål som framkommit i de dialoger som genomförts. Värde modellen visas i sin helhet på sida 10-. Den visar fem prioriterade inriktningar som har separata strategier och strategiska projekt som kopplar an till dessa.

Kunskap och önskemål om Skeppsbrons utveckling har även kommit in via ett parallellt projekt, Street Moves, som också tar plats på Skeppsbron. Street Moves handlar om att skapa gaturum som är mer hållbara, hälsosamma och fulla av liv. Street Moves har använts som en metod och ett verktyg för att snabbt komma ut på plats och skapa förändring i gaturummet som sedan kan utvärderas. Projektet avslutas sommaren 2023 vilket gör att resultatet av Street Moves inte hinner implementeras i planprogrammet.

Omvandlingen kan vara klar 2030

Härnösand står inför historiskt stora infrastruktursatsningar de närmsta 10 åren. Kommunen har därför beslutat om en 10-årig investeringsplan för att skapa förutsättningar för projektens genomförande. De projekt som ska genomföras är bland annat byte av Nybron och upprustning av Utsprängskajen. Skeppsbron planeras att rustas upp permanent 2027–2030.

Planprogrammet visar hur området kan utvecklas till en gemensam helhet där grönska, attraktiva målpunkter, livskraftigt näringsliv, säkra gång- och cykelvägar och en mer tillgänglig kaj och havsstråk är några centrala ambitioner.

Planprogrammet lägger grunden för omvandlingen och ger en vision att förhålla sig till.

‘ett mångfunktionellt, omsorgsfullt gestaltat
och sammanhängande kajstråk för Härnösand’

Vy från Nybron mot Skeppsbron och Utsprångskajen

Inledning

Syfte

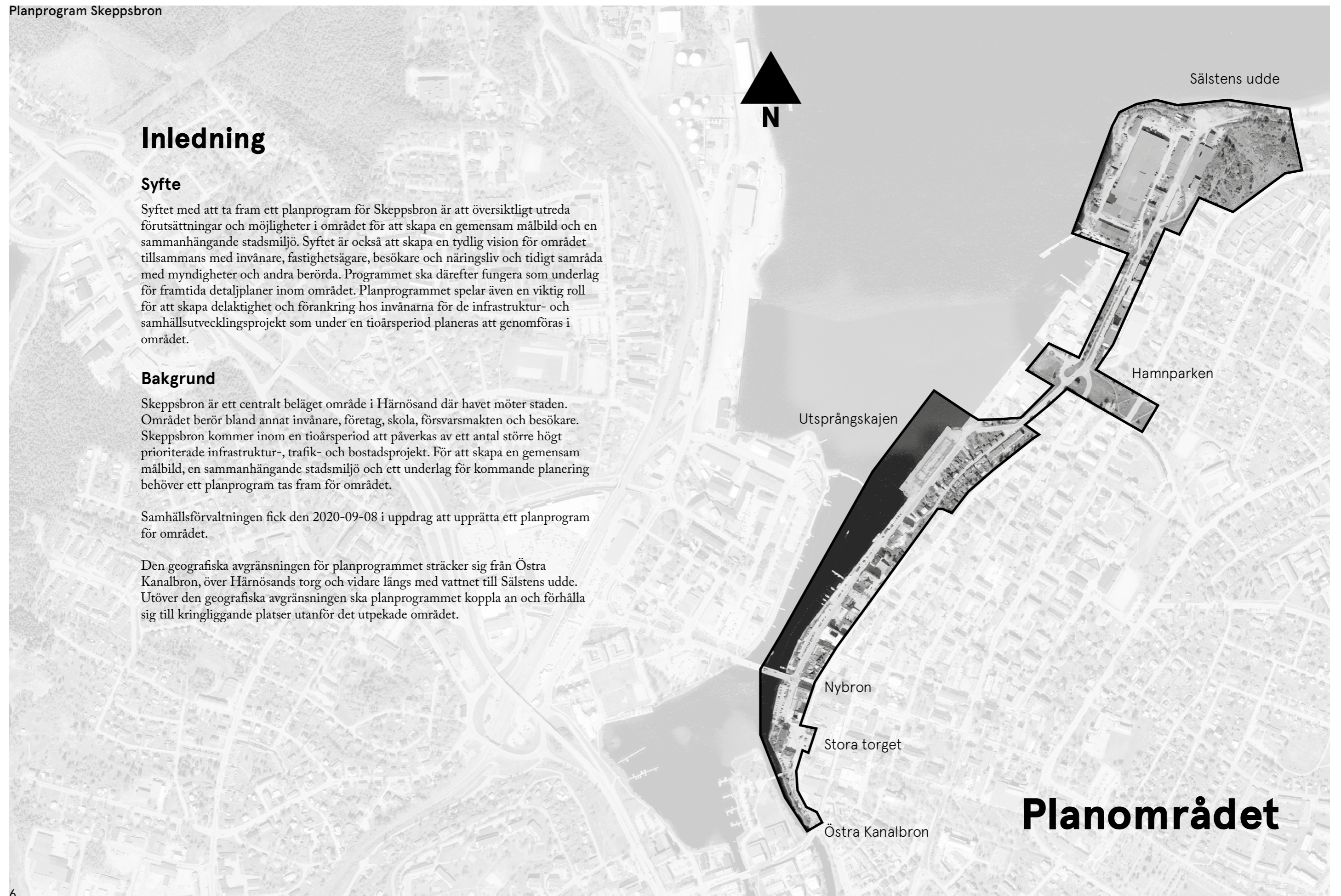
Syftet med att ta fram ett planprogram för Skeppsbron är att översiktligt utreda förutsättningar och möjligheter i området för att skapa en gemensam målbild och en sammanhängande stadsmiljö. Syftet är också att skapa en tydlig vision för området tillsammans med invånare, fastighetsägare, besökare och näringsliv och tidigt samråda med myndigheter och andra berörda. Programmet ska därefter fungera som underlag för framtida detaljplaner inom området. Planprogrammet spelar även en viktig roll för att skapa delaktighet och förankring hos invånarna för de infrastruktur- och samhällsutvecklingsprojekt som under en tioårsperiod planeras att genomföras i området.

Bakgrund

Skeppsbron är ett centralt beläget område i Härnösand där havet möter staden. Området berör bland annat invånare, företag, skola, försvarsmakten och besökare. Skeppsbron kommer inom en tioårsperiod att påverkas av ett antal större högt prioriterade infrastruktur-, trafik- och bostadsprojekt. För att skapa en gemensam målbild, en sammanhängande stadsmiljö och ett underlag för kommande planering behöver ett planprogram tas fram för området.

Samhällsförvaltningen fick den 2020-09-08 i uppdrag att upprätta ett planprogram för området.

Den geografiska avgränsningen för planprogrammet sträcker sig från Östra Kanalbron, över Härnösands torg och vidare längs med vattnet till Sälstens udde. Utöver den geografiska avgränsningen ska planprogrammet koppla an och förhålla sig till kringliggande platser utanför det utpekade området.

Segelbåtar längs Skeppsbron

Vad är ett planprogram?

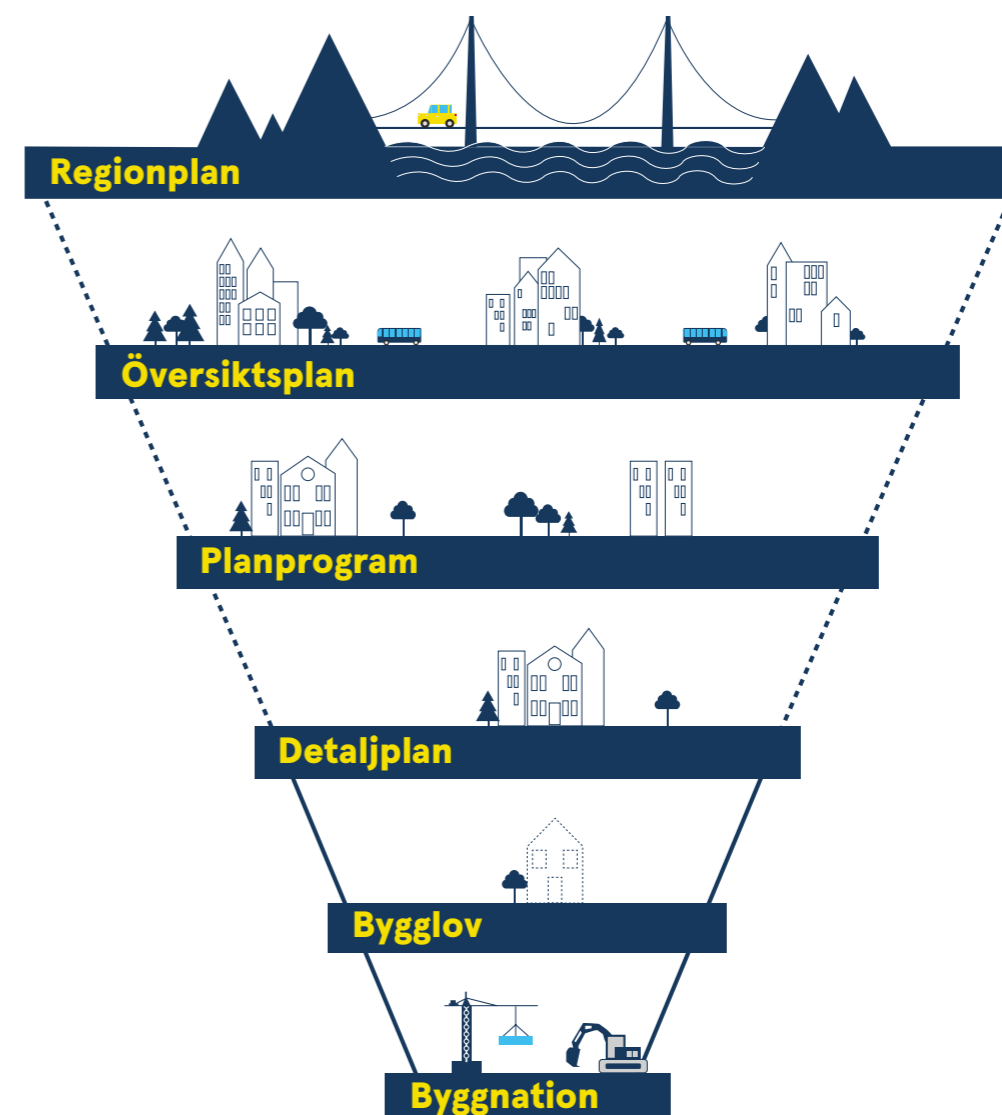
Ett planprogram är ett översiktligt planeringsunderlag som ska ligga till grund för kommande detaljplanering. Det kan ses som ett mellanting mellan en översiktsplan och en detaljplan och omfattar ofta ett större område som exempelvis en stadsdel. I planprogrammet för Skeppsbron ska översiktsplanens intentioner vägleda planprogrammet som i sin tur ska vara underlag till kommande detaljplanearbeten.

I planprogrammet pekas övergripande markanvändning ut och placeringar av funktioner så som parker, gator och torg. Detaljer kring gestaltning och exakt utformning kommer i senare skede vid detaljplanering, bygglov och projektering.

Planprocessen och tidplan

Planprogrammet utgår från Plan- och bygglagen (2010:900) i sin helhet. Planprogrammet är till för att underlätta kommande detaljplanearbeten och ska ange utgångspunkter och mål för området.

Planprogrammet skickas ut på samråd under tre veckor, från 27 mars till 17 april 2023. Då ges allmänheten och myndigheter möjlighet att ge synpunkter. Det kommer även finnas möjlighet att delta på ett samrådsmöte med kommunen den 5 april för att prata om planförslaget. Efter samrådet görs eventuella revideringar och därefter presenteras planprogrammet för politiken. Planförslaget ska godkännas i tur och ordning av samhällsnämnden, kommunstyrelsen och kommunfullmäktige. Det slutliga beslutet väntas tas i juni 2023.

Genomförda dialoger

Planprogrammet har arbetats fram utifrån en omfattande dialogprocess som genomfördes under våren och sommaren 2021. Syftet med dialogprocessen var att ta fram ett idé- och kunskapsunderlag inför den kommande planeringsprocessen.

I dokumentet Handlingsplan för dialog (2021-01-13) beslutades vilka riktlinjer, målbild och metoder som dialogprocessen skulle utgå från. Det beslutades även att särskilt riktade dialoger skulle ske med barn, äldre och personer med funktionsvariationer. Detta för att dels uppfylla de intentioner som Härnösands kommuns översiktsplan anger och dels för att uppfylla barnkonventionens krav om bedömning av barnets bästa (artikel tre och tolv).

Dialogfasen har bestått av flera olika aktiviteter där olika målgrupper och perspektiv varit representerade.

Resultatet av de genomförda dialogerna finns sammanfattade i dokumentet Dialogsammanställning Planprogram Skeppsbron (2022-06-01) som finns som bilaga till planförslaget.

En dialog har även gjorts i det parallella projektet, Street Moves, som också tar plats på Skeppsbron. Street Moves handlar om att skapa gaturum som är mer hållbara, hälsosamma, mångfunktionella och fulla av liv. I Street Moves har Härnösands kommun tillsammans med ArkDes (Sveriges nationella centrum för arkitektur och design) och designteamet Office of Possibilities genomfört en workshop under hösten 2022. Under workshopen fick vi in många synpunkter om utvecklingen av Skeppsbron, både tillfälliga lösningar men även långsiktiga. Dessa har arbetats in i planprogrammet.

Street Moves har använts som en metod och ett verktyg för att snabbt komma ut på plats och skapa förändring i gaturummet som sedan kan utvärderas. Metoden gör det möjligt att testa tillfälliga lösningar innan de blir permanenta. Street Moves pågår till maj 2023 och löper parallellt med processen för antagandet av Planprogram Skeppsbron.

De fyra viktigaste punkterna som framkommit i dialogerna är:

- Mer grönska, blomster och parkmiljöer och mindre asfalt.
- Skapa fler målpunkter, aktiviteter och mötesplatser i området, som fungerar året runt.
- Ordna nödvändig och hållbar infrastruktur för gående, cyklister, bilister och båttrafikanter.
- Omfattningen och placeringen av havsnära parkeringsplatser behöver ses över.

Dialogtillfälle vid 'Bolagsbryggan' sommaren 2021

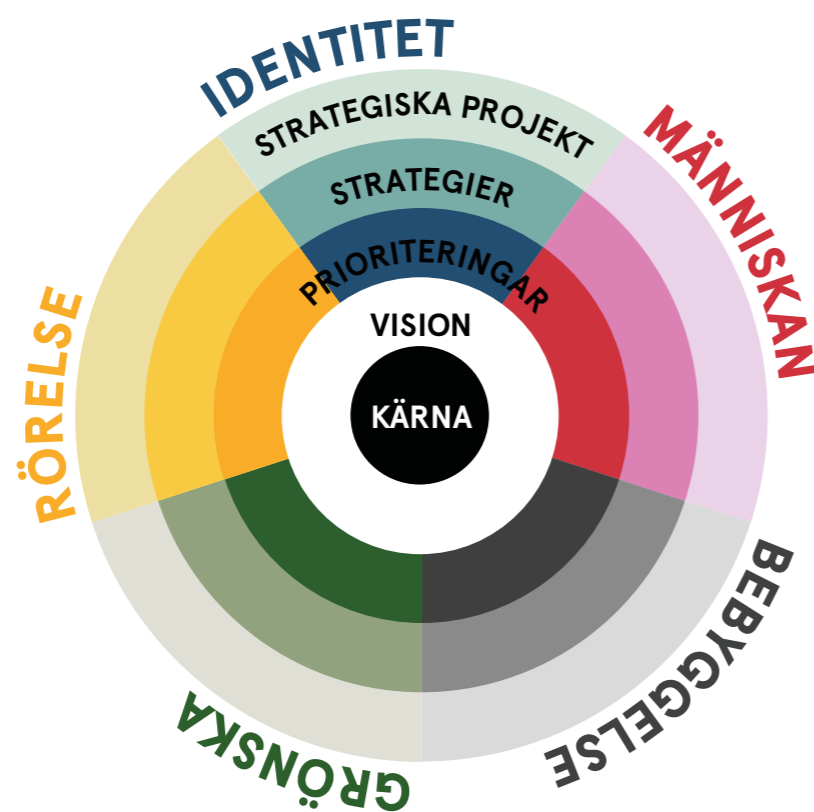
Dialogtillfälle i Street Moves projektet, oktober 2022

Värdeplanering

Värdeplanering som arbetsmetod

Arbetet med planprogrammet för Skeppsbron har bedrivits enligt en värdebaserad stadsutvecklingsmodell inspirerad av Malmö stads arbetsprocesser. Det innebär i korthet en planeringsprocess där de viktiga värdena som ska präglade utvecklingen av området definieras i ett tidigt skede. Detta har gjorts utifrån dialoger och workshops, både internt i kommunen och externt med Härnösandsbor, företag och fastighetsägare. Därmed skapas en bred förankring av förutsättningar och mål för det fortsatta arbetet.

Kärnan sätter grunden för visionen och beskriver kvalitéer och vad som kännetecknar området idag. Kärnan ligger till grund för visionen vilket gör den platsspecifik och tydlig. Visionen löper som en röd tråd genom arbetet och sociala och mjuka frågor får utrymme. Problem och knäckfrågor identifieras i början av processen. Man undviker också att fastna i detaljer och fysiska uttryck i ett alltför tidigt skede. Cirkeldiagrammet är ett överskådligt sätt att sammanfatta resultatet av den inledande värdebaserade processen.

Kärna

Kärnan är den innersta ringen och handlar om att synliggöra den kultur och de värden som finns inom området i dag. Kärnan beskriver områdets nuläge och formulerar eventuella problem för den fortsatta utvecklingen.

Vision

Visionen är det gemensamma målet som arbetet styr emot och strävar för att uppnå. Visionen genomsyrar alla prioriteringar, strategier och strategiska projekt.

Prioriteringar

De prioriterade inriktningarna baseras på visionen och speglar de värden som är mest värdefulla för utvecklingen av Skeppsbron.

Strategier

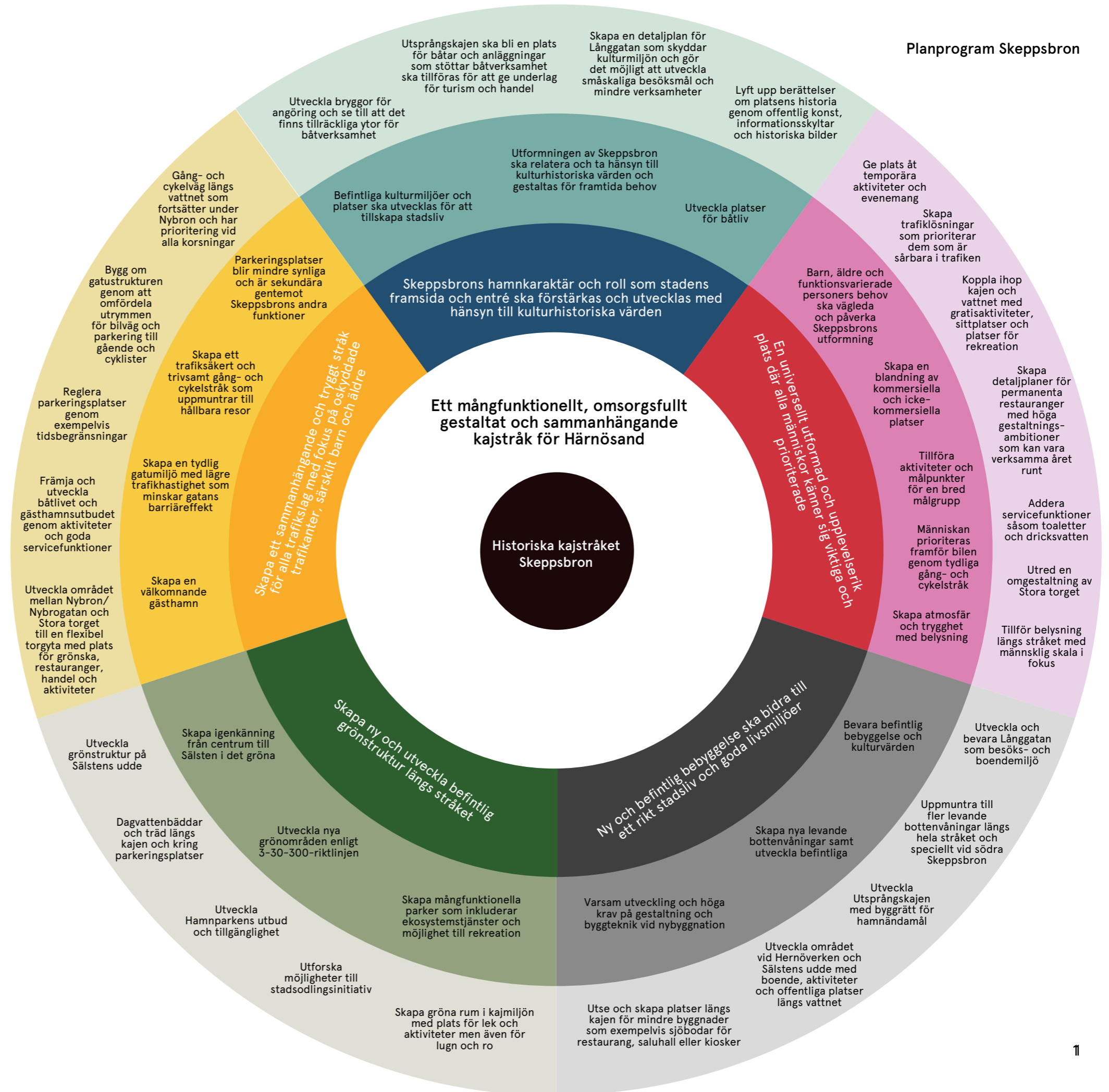
Strategierna är vägledande för att skapa önskade värden och kvaliteter. De ligger till grund för val av de projekt som är mest angelägna.

Strategiska projekt

De strategiska projekten är konkreta byggprojekt eller andra åtgärder som är avgörande för att visionen ska kunna förverkligas.

Värdeplaneringshjulet

Här kan du läsa om den vision som finns för planprogram Skeppsbron och hur visionen sen trattar ner till fem olika prioriteringar med tillhörande strategier och strategiska projekt.

Kärnan – Historiska kajstråket Skeppsbron

Befintliga värden och kvalitéer – kulturmiljö

Skeppsbron ligger inom område för riksintresse för kulturmiljö vilket omfattar stora delar av Härnösands stad. Riksintresset blev utpekade redan år 1996 av Riksantikvarieämbetet. De långa kajerna utmed Skeppsbrons båda sidor, Nattviken och Södra sundet är betydande för upplevelsen av staden och utgör en viktig del av stadens identitet och karaktärsdrag.

Bebyggelsen längs Skeppsbron karaktäriseras av större stenhus från tidigt 1900-tal som var inredda för affärsverksamhet, kontor och bostäder. Stråkets karaktär är en öppen hamnmiljö där den hårdgjorda kajen gav utrymme för handel och lastning. Skeppsbron har av många ansetts som stadens framsida och har länge varit centrum för Härnösands utveckling. Skeppsbron har en rik arkitekturhistoria som är läsbar än idag. Det är också den första plats man ser både från havet och från Nybron och ä en av Härnösands viktigaste entréer.

Vidare längs stråket finns Långgatan, ett område med äldre trähus som vittnar om den äldre tomtindelningen med huvudbyggnad och bodar som vetter med gaveln ned mot vattnet. Långgatans bebyggelse har en planstruktur från 1500-talet och träbebyggelse från tidigt 1800-tal. Husen har alla träpanel med svarta eller röda tak och uthus i vinkel mot kajen. Här bodde i huvudsak sjömän och handlare.

Längst norrut på Skeppsbron finns en tydlig industriprägel med Hernöverken och Tobaksmonopolet. Ståtlig tegelarkitektur samt modernare personal- och industrilokaler från början av 1900-talet. Tobaksmonopolet är tillsammans med Hernöverken viktiga märkesbyggnader och landmärken för handelsstråket på norra Skeppsbron.

Utmed Skeppsbron har det i huvudsak funnits öppna hårdgjorda handelsytor. Torg, byggnader, grönytor eller parker har sällan förekommit intill hamnen. Det har tidigare legat ett torg, Lilla torget, ungefär vid adressen Skeppsbron 11. På Utsprängskajen har även en mindre magasinsbyggnad funnits. Innan Skeppsbron hade den utformning som den har idag fanns fiskebodarna både vid Utsprängskajen och vid Residenset.

Stråket har höga värden som livsmiljö och som kulturmiljö. Skeppsbron har varit och är även idag ett centrurnära område där det historiskt har vistats mycket människor. Människor som cyklat och gått till och från sitt arbete på Hernöverken och fiskare och handlare som haft Skeppsbron som sin arbetsplats.

Historisk bild av Skeppsbron. Bild: Örjan Leek

Kärnan – Historiska kajstråket Skeppsbron

Utmaningar och knäckfrågor

En av de största utmaningarna för Skeppsbron är att tillföra nya funktioner som behövs i nutid, till exempel grönska, mötesplatser och nya byggnader. Detta utan att skada kulturmiljön som kajbandet och dess omgivning så tydligt karaktäriseras av och bär spår av. En utmaning i detta är att omvandla ett historiskt hårdgjort och öppet stråk till ett stråk som bjuder in till mer intima rum med fler funktioner och plats för fler aktiviteter, behov och mänsklig rörelse.

En annan utmaning är trafiksituationen längs Skeppsbron. Stråket bär tydliga spår från bilsamhällets framfart och planering med stora breda bilvägar med få och ibland inga utrymmen för gående och cyklister. Det är en utmaning att i framtiden bereda plats för ett helt nytt gång- och cykelnät av huvudnätsstandard enligt Härnösands nyligen antagna Gång- och cykelprogram. Skeppsbrons kaj utformades för att kunna lasta och lossa varor och det är denna utformning som fortfarande lever kvar men idag fylls utrymmet med parkeringsplatser. Det blir en utmaning att bevara kulturmiljön och förståelsen av Skeppsbron som en hamnmiljö samtidigt som utrymme skapas åt människor, grönska och näringsliv.

En annan utmaning och samtidigt viktig förutsättning längs Skeppsbron är havet och det fria läget. Det gör området väldigt oskyddat från vind och vatten och utmanande att vistas på året runt. Stråket måste därför gestaltas för snö, regn och hårda vindar och klara av att balansera karaktären som sjöfartsstad samtidigt som det rymmer offentliga platser där människor vill uppehålla sig.

Stråket saknar även målpunkter och aktiviteter vilket gör att det upplevs obefolkat och ibland otryggt. Folk rör sig längs Skeppsbron om de bor där eller har ett specifikt ärende. Det är inte ett stråk som folk använder för att uppleva och njuta av utan enbart ett transportstråk där framkomligheten för bilar är god men bristfällig för gående och cyklister.

Ytterligare en utmaning är att balansera behovet av infrastruktur för båtar, tunga fordon och bilar med behovet av offentliga och väl gestaltade ytor för människor. Skeppsbron måste fortsätta fungera och utvecklas som en aktiv kaj och hamn för våra myndigheter och företag samtidigt som nya funktioner så som grönska, mötesplatser och stadsliv behöver tillföras.

Sammanhang och utveckling i området

Under en tio-årsperiod väntar flera stora infrastrukturprojekt i direkt anslutning till Skeppsbron. Det pågår även utveckling av bostäder och centrumutveckling i anslutning till Skeppsbron vilket gör att ett samlat grepp kring vad stråket är och ska bli är nödvändigt för att skapa ett trivsamt och sammanhängande stråk.

Utöver kommunens tioåriga plan för utvecklingen av Skeppsbron sker det mycket inom samhället som gör att städer behöver ställas om. Genom att förändra den fysiska miljön blir samhället bättre rustat för att ta höjd för framtida utmaningar gällande skyfall, värmeböljor, torka, bristande biologisk mångfald, socialt utanförskap, folkhälsoutmaningar och ökade utsläpp av växthusgaser. Genom att förändra den fysiska miljön och utforma Skeppsbron för att ta höjd för 100 år framåt kan förutsättningarna för människor, djur och växter förändras och förbättras. Den förra Skeppsbron stod i drygt 100 år och när den nu görs om den ska den stå minst 100 år till. Det kräver noggrann utformning och ställningstaganden för vilket samhälle vi vill bygga och forma till våra efterlevande.

Historisk bild av Skeppsbron. Bild: Örjan Leek

Visionen för Skeppsbron

Ett mångfunktionellt, omsorgsfullt gestaltat och sammanhängande kajstråk för Härnösand.

Mångfunktionellt

Att Skeppsbron ska utvecklas mångfunktionellt innebär att gå från ett primärt fokus på biltrafik och parkering till att tillgodose flera funktioner och behov. Exempelvis behovet av grönstruktur, biologisk mångfald, mötesplatser, småskalig handel, restauranger, hantering av dagvatten, utveckling av hamnverksamhet och nya former av rekreation. Mycket av detta finns redan idag men en del behöver stöd för att utvecklas och en hel del behöver skapas nytt.

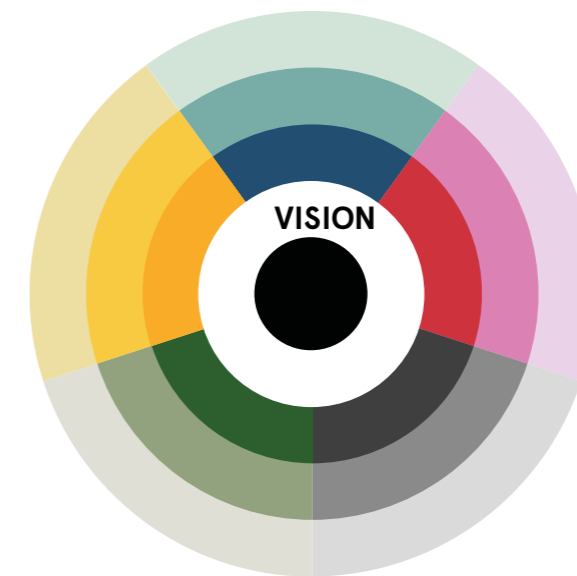
Skeppsbron ska vara mångfunktionellt för att skapa möjligheter för olika sorters temporära aktiviteter och evenemang. En kaj är en stabil och robust konstruktion som måste kunna ändra skepnad och användning under årstider och tider på dygnet utan att behöva göras om. Parkeringsytor kan ge plats åt uteserveringar på sommaren och delar av bilvägen ska snabbt kunna ställas om till ytor för evenemang. Kajen ska utnyttjas flexibelt över året för att ge utrymme för olika sorters säsongsbaserade aktiviteter som exempelvis skridskoåkning, basket, uteserveringar och evenemang.

Ambitionen är att varje plats på Skeppsbron ska ha tagit hänsyn till flera värden och behov. En grönyta på Skeppsbron ska inte bara fungera som ett grönt inslag i stadsbilden utan ska även kunna hantera dagvatten, uppmuntra till rörelse, gynna biologisk mångfald och bidra till att mildra klimatförändringar. På samma sätt ska gator på Skeppsbron inte bara transportera människor mellan olika platser utan också bidra till förbättrad folkhälsa, trygghet, näringslivsutveckling och biologisk mångfald.

Omsorgsfullt gestaltat

Skeppsbron ska bära vidare på traditionen av omsorgsfull och hållbar gestaltning. En kaj är en plats som ska stå i minst 100 år och det kräver hållbara material som åldras med värdighet och genomtänka beslut som bidrar till en trivsamt plats över tid.

Gestaltning innebär utformning av allt som berör vår fysiska miljö, från en sked och en stol till en hel stad. Begreppet omfattar arkitektur, form, design, konst och kulturarv. Gestaltad livsmiljö handlar om den fysiska miljön i staden och berör allt som finns mellan byggnadernas fasader och markens material. Omsorgsfull gestaltning innebär att vi ska värna våra gemensamma stadsrum och skapa förutsättningar för alla som vistas i dem att trivas och känna sig inkluderade och trygga.

Skeppsbron beskrivs av många som Härnösands framsida och det finns en enorm stolthet över platsen vilket kräver omsorgsfull gestaltning. Gestaltningen ska utgå från en mänsklig skala och mänskliga behov för att skapa små oaser och intima rum längs ett storskaligt och historiskt stråk.

Omsorgsfull gestaltning innebär att skapa en plats med hänsyn till historien, dagens behov och människor men med sikte på framtiden. Tillgänglighet och universell utformning är en självklar del av en omsorgsfull gestaltning vilket krävs för att det ska bli en plats för alla.

Omsorgsfull gestaltning i mänsklig skala bidrar också till att folk känner trygghet i gaturummet. Bra belysning, sänkta hastigheter för bilar, mer rörelse och folkliv skapar ett tryggare gaturum.

Sammanhängande

Kommunen har en vision för Skeppsbron att bli ett mer befolkat och använt stråk. Detta kan uppnås genom att addera flera aktiviteter och målpunkter men utan ett sammanhängande stråk för gående och cyklister kommer folk inte vistas på platsen. Därför ska Skeppsbron skapa förutsättningar för säkra och generösa gång- och cykelbanor som uppmuntrar till rörelse och folkliv. Så fort ett sådant stråk är på plats kommer folk att röra sig längs stråket och kunna ta sig mellan aktiviteter och platser.

Skeppsbron ska gå från ett bilorienterat stråk till att uppmuntra fler att gå eller cykla till sina målpunkter. Att gå och cykla längs Skeppsbron ska vara enkelt, säkert och upplevelserikt och det självklara sättet att färdas på. Stråket ska vara enkelt att läsa av och utformningen på stråket ska vara som en huvudled för gående och cyklister där man kan hoppa på leden och nästintill automatiskt dras till centrum eller till Sälsten. Stråket ska också bidra till rörelse och stadsliv på Stora torget.

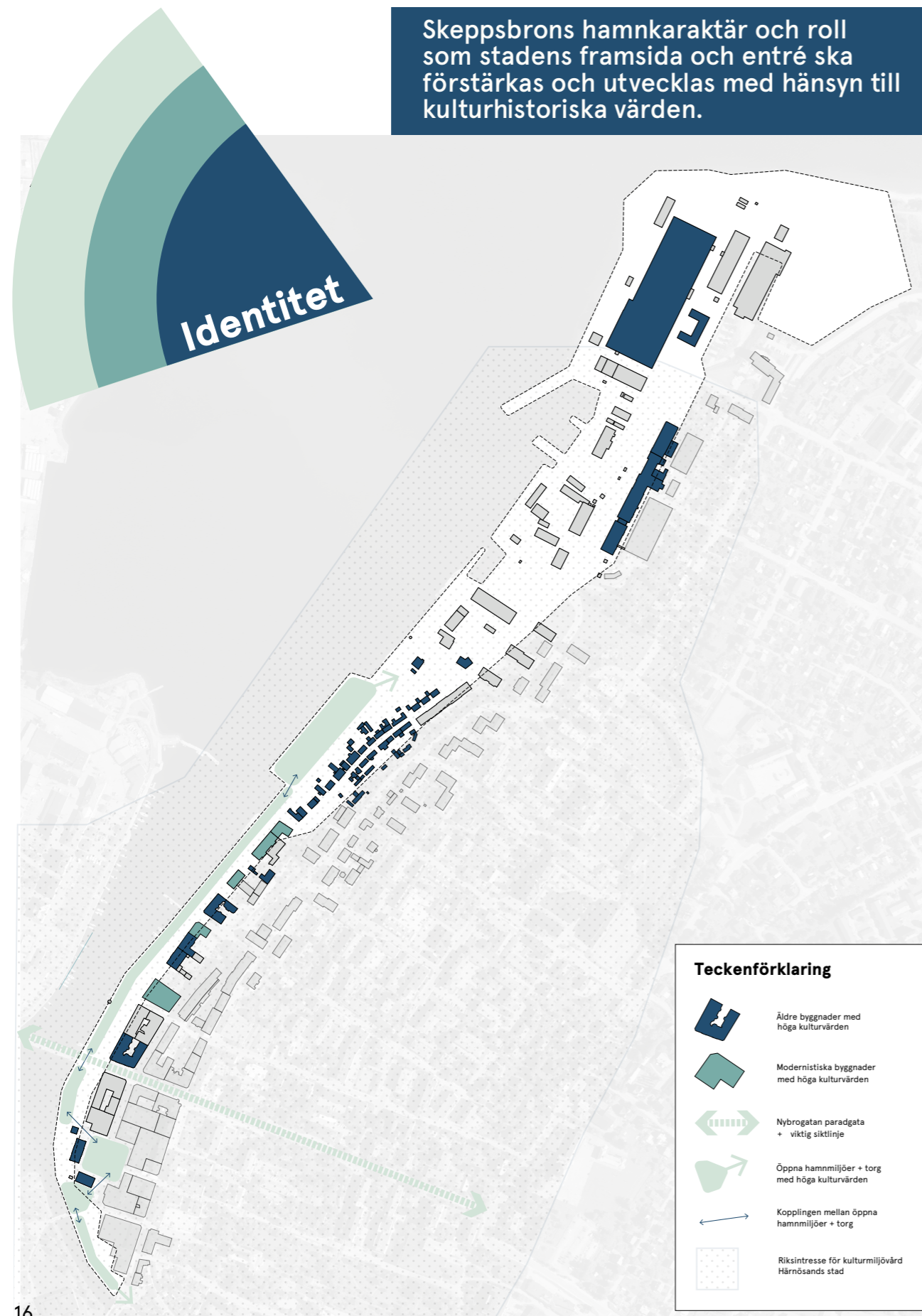
5 prioriterade inriktningar

Visionen för Skeppsbron har brutits ner i fem prioriteringar:

PRIORITERING

Skeppsbrons hamnkaraktär och roll som stadens framsida och entré ska förstärkas och utvecklas med hänsyn till kulturhistoriska värden.

Strategier

Utformningen av Skeppsbron ska relatera och ta hänsyn till kulturhistoriska värden och gestaltas för framtida behov

I kommande planerings- och bygglovsprocesser ska hänsyn tas till kulturmiljöerna längs stråket. Antikvarisk kompetens behövs när byggnader och ytor längs stråket ska byggas om eller utvecklas. Framtida behov när det gäller bland annat klimatanpassning, gång och cykel och folkhälsa ska balanseras med kulturmiljöerna.

Befintliga kulturmiljöer och platser ska utvecklas för att till skapa stadsliv

De värden som finns inbyggda i områdets kulturmiljöer och som finns i riksintresset för kulturmiljö ska utnyttjas för att skapa förutsättningar för ett rikt stadsliv. Genom att utgå från Skeppsbrons olika karaktärer och värden kan våra unika platser utvecklas. Att utgå från befintliga karaktärer ger platser identitet och en känsla av robusthet och historiskt sammanhang. Människor trivs i miljöer som är tydliga och enkla att läsa av.

Utveckla platser för båtliv

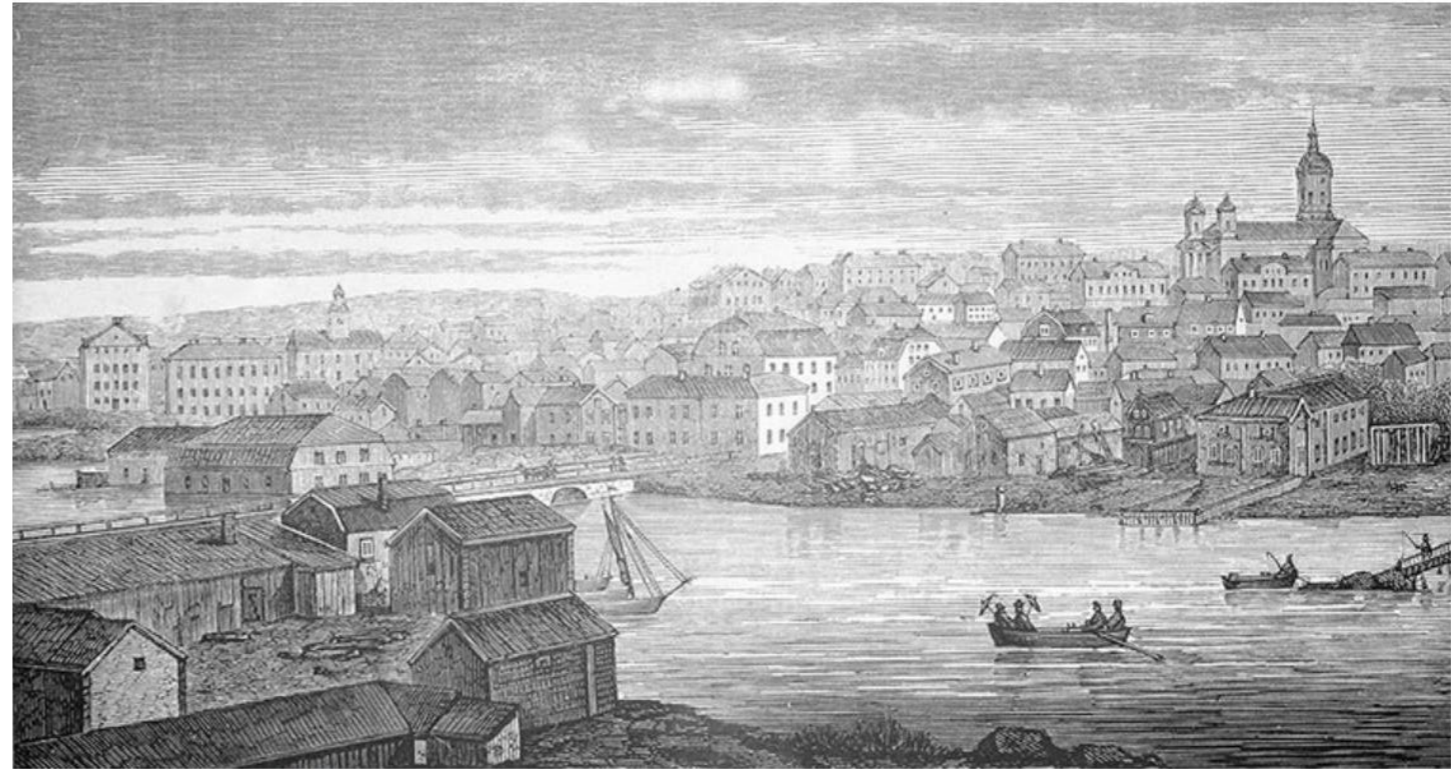
Skeppsbron är och ska förbli en plats för båtliv. Genom att göra kajer och bryggor tillgängliga för båtliv skapar vi mervärde för invånarna. Vissa hamnmiljöer och kajer kontrolleras av försvarsmakten eller andra aktörer och de måste få fortsätta bedriva sina verksamheter där.

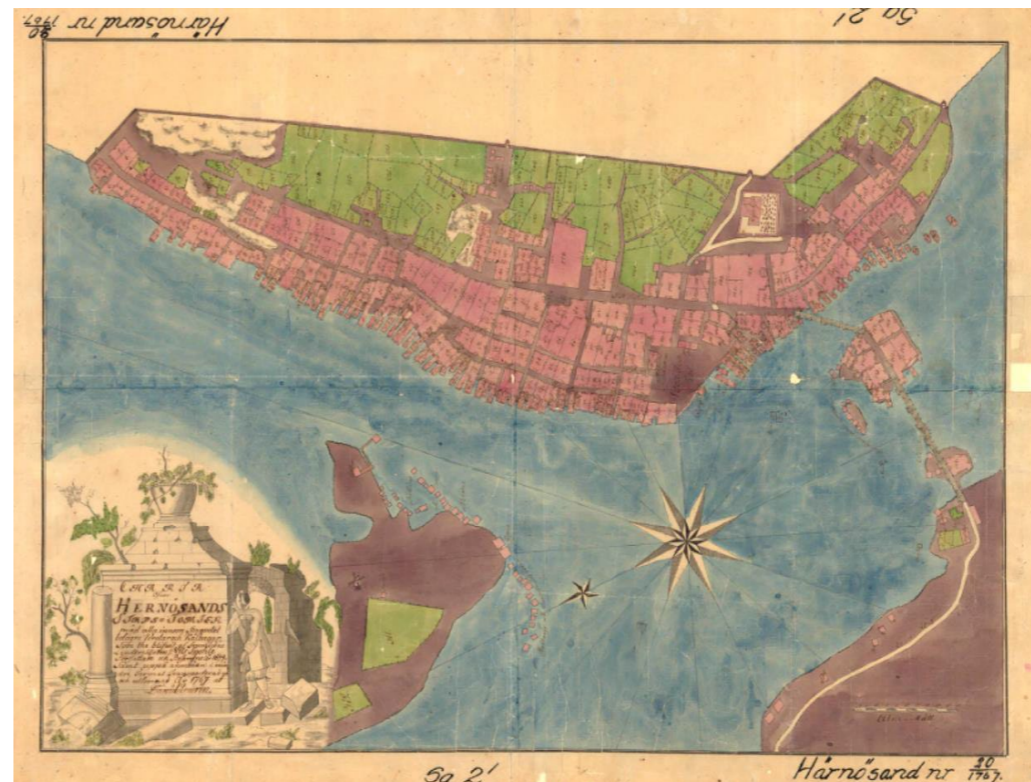
Skeppsbron präglas av en varierad och ståndsmässig arkitektur

Strategiska projekt

- Utsprångskajen ska bli en plats för båtar och anläggningar som stöttar båtverksamhet ska tillföras för att ge underlag för turism och handel
- Utveckla bryggor för angöring och se till att det finns tillräckliga ytor för båtverksamhet.
- Skapa en detaljplan för Långgatan som skyddar kulturmiljön och gör det möjligt att utveckla småskaliga besöksmål och mindre verksamheter.
- Lyft upp berättelser om platsens historia genom offentlig konst, informationsskyltar och historiska bilder.

Härmösand i trägravyr från 1865

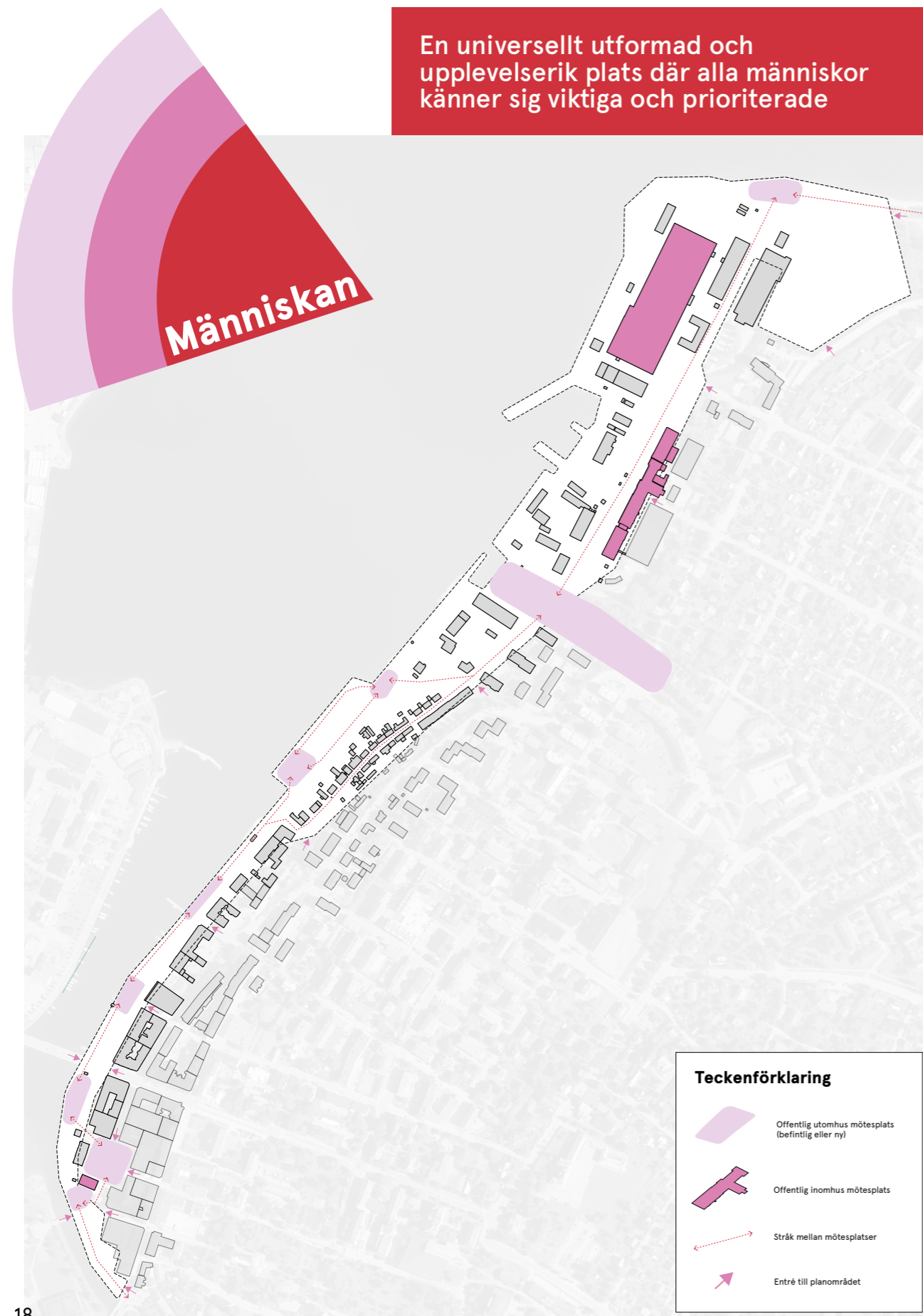
Karta från 1767. Bild: Läns museet Västernorrland (från remissvaret)

Historisk gavel på byggnad längs Skeppsbron

PRIORITERING

En universellt utformad och upplevelserik plats där alla människor känner sig viktiga och prioriterade

Strategier

Tillföra aktiviteter och målpunkter för en bred målgrupp

Under dialogerna framkom det att många saknar aktiviteter och målpunkter längs sträckan. Utan dessa saknar stråket attraktionskraft och upplevs tomt och öde. Aktiviteter och målpunkter ska skapas längs stråket som attraherar en bred målgrupp. Genom att addera fler mötesplatser så som parker, sittmiljöer, utescener och restaurangliv kan en bred målgrupp attraheras. Det är viktigt att skapa mötesplatser för alla målgrupper, från barn till pensionärer.

Skapa en blandning av kommersiella och icke-kommersiella platser

Det är viktigt att på offentliga platser både möjliggöra för kommersiella och icke-kommersiella platser. Det vill säga både platser som är gratis att besöka, som en park, och platser som kräver konsumtion, som en restaurang. Båda behövs för att skapa stadsliv och för att skapa ett jämlikt stråk där olika grupper kan mötas på samma yta.

Barn, äldre och funktionsvarierade personers behov ska vägleda och påverka Skeppsbrons utformning

Universell utformning, alltså att redan från början utforma tillgängliga platser, behövs för att skapa ett välkomnande stadsrum för alla. Universell utformning skapar en känsla av tillhörighet och inkludering samtidigt som det är billigare att göra rätt från början i stället för att göra kostsamma anpassningar i ett senare skede.

Människan prioriteras framför bilen genom tydliga gång- och cykelstråk

Kommunens inriktning om att människan ska prioriteras över biltrafiken ska vägleda Skeppsbrons utformning. Genom tydliga och breda gång- och cykelstråk ska det vara enkelt att färdas längs Skeppsbron till fots eller med cykel. Bilar och parkeringar behöver ge plats åt gående och cyklister för att uppnå kommunens ambitioner om hållbart resande. En ökad andel gående och cyklister kan också ge bättre förutsättningar att främja centrumhandeln och näringslivet.

Skapa atmosfär och trygghet med belysning

Belysning kan öka känslan av trygghet på en plats och skapa ett besöksmål och dragningskraft. Med belysning av grönska, gång- och cykelstråk och fasader kan man uppmuntra till året-runt-vistelse och besök dygnet runt. Belysning kan med fördel ha flera funktioner än att enbart lysa upp, till exempel kan det vara konstverk men även sittplatser.

Strategiska projekt

- Skapa detaljplaner för permanenta restauranger med höga gestaltningsambitioner som kan vara verksamma året runt.
- Addera servicefunktioner så som toaletter och dricksvatten.
- Koppla ihop kajen och vattnet med gratisaktiviteter, sittplatser och platser för rekreation.
- Skapa trafiklösningar som prioriterar dem som är sårbara i trafiken.
- Ge plats åt temporära aktiviteter och evenemang.
- Tillför belysning längs stråket med mänsklig skala i fokus.
- Utred en omgestaltning av Stora torget.

Utservering, Sankt Petri Logen

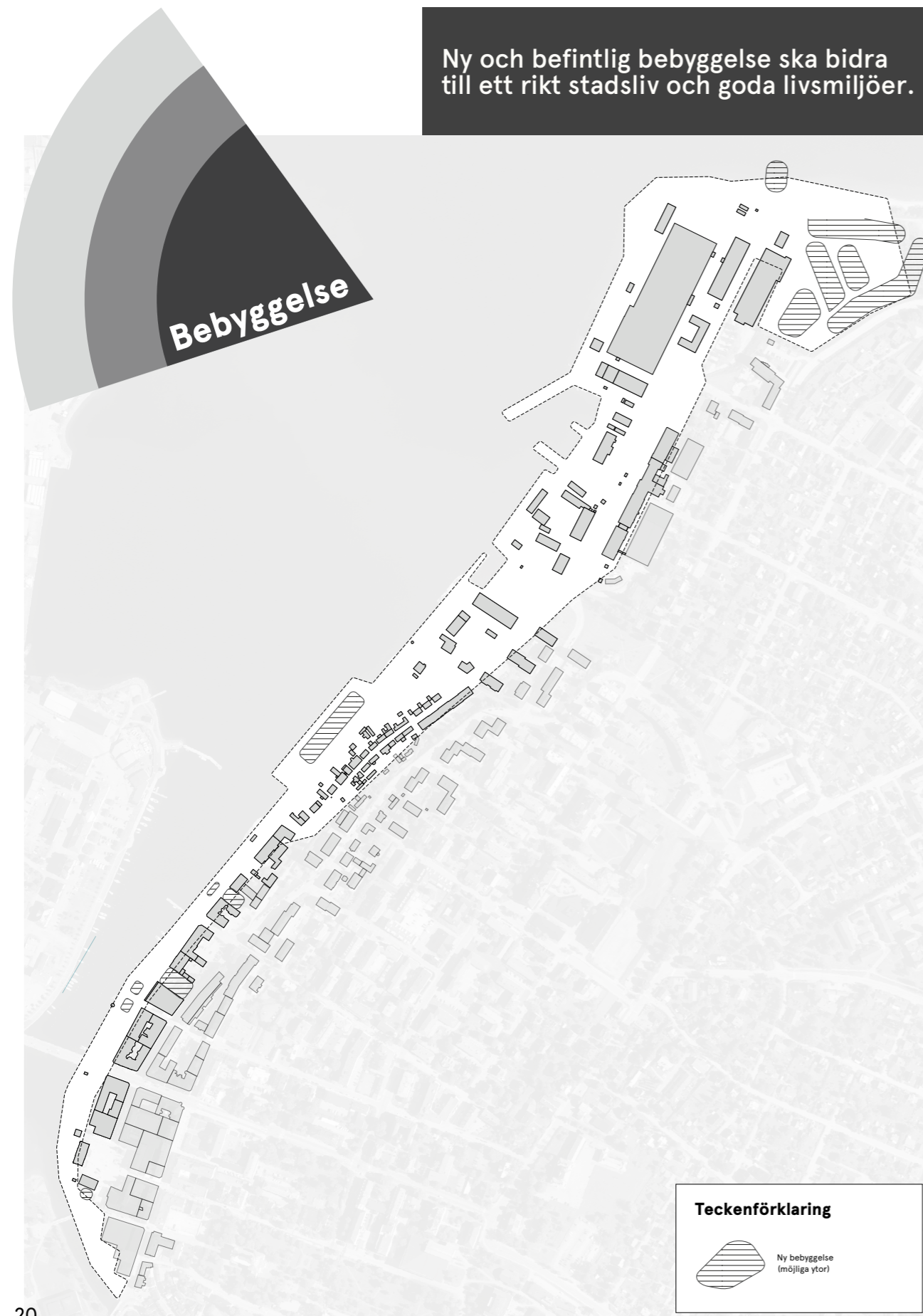
Skeppsbron ska utformas på ett universellt och inkluderande sätt

Skeppsbron omvandlas till en plats för vistelse

PRIORITERING

Ny och befintlig bebyggelse ska bidra till ett rikt stadsliv och goda livsmiljöer.

Strategier

Bevara befintlig bebyggelse och kulturvärden

Byggnaderna längs Skeppsbron har höga kulturvärden och speglar olika tidsperioder och årsringar i vår historia. Befintlig bebyggelse måste tas om hand och fastighetsägare ska ges kunskap och utbildning om hur det sker på bästa sätt. Rådgivning, inspiration och stöttning behövs från kommunen i planerings- och bygglovsprocesser.

Skapa nya levande bottenvåningar samt utveckla befintliga

Vid utveckling av fastigheter ska kommunen tillsammans med fastighetsägare verka för att öppna upp slutna bottenvåningar och skapa förutsättningar för stadsliv. Gatan ska finnas tillgänglig för exempelvis uteserveringar, parker och annat som gynnar olika aktörers verksamhet.

Varsam utveckling och höga krav på gestaltning och byggteknik vid nybyggnation

Vid ny- och ombyggnation ska arkitekturen ha höga ambitioner. Det gäller byggnader med allt från restauranger, elstationer, busskurer och uteserveringar. Befintliga byggnader, material och strukturer ska utnyttjas där det går. Skapa möjligheter att fylla gamla magasinsbyggnader och fabrikslokaler med nytt innehåll.

Historisk bild av Skeppsbron. Bild: Örjan Leek

Strategiska projekt

- Utse och skapa platser längs kajen för mindre byggnader som exempelvis sjöbodar för restaurang, saluhall eller kiosker.
- Uppmuntra till fler levande bottenvåningar längs hela stråket och speciellt vid södra Skeppsbron.
- Utveckla och bevara Långgatan som besöksmål och boendemiljö.
- Utveckla Utsprångskajen med byggrätt för hamnändamål.
- Utveckla området vid Hernöverken och Sälstens udde med boende, aktiviteter och offentliga platser längs vattnet.

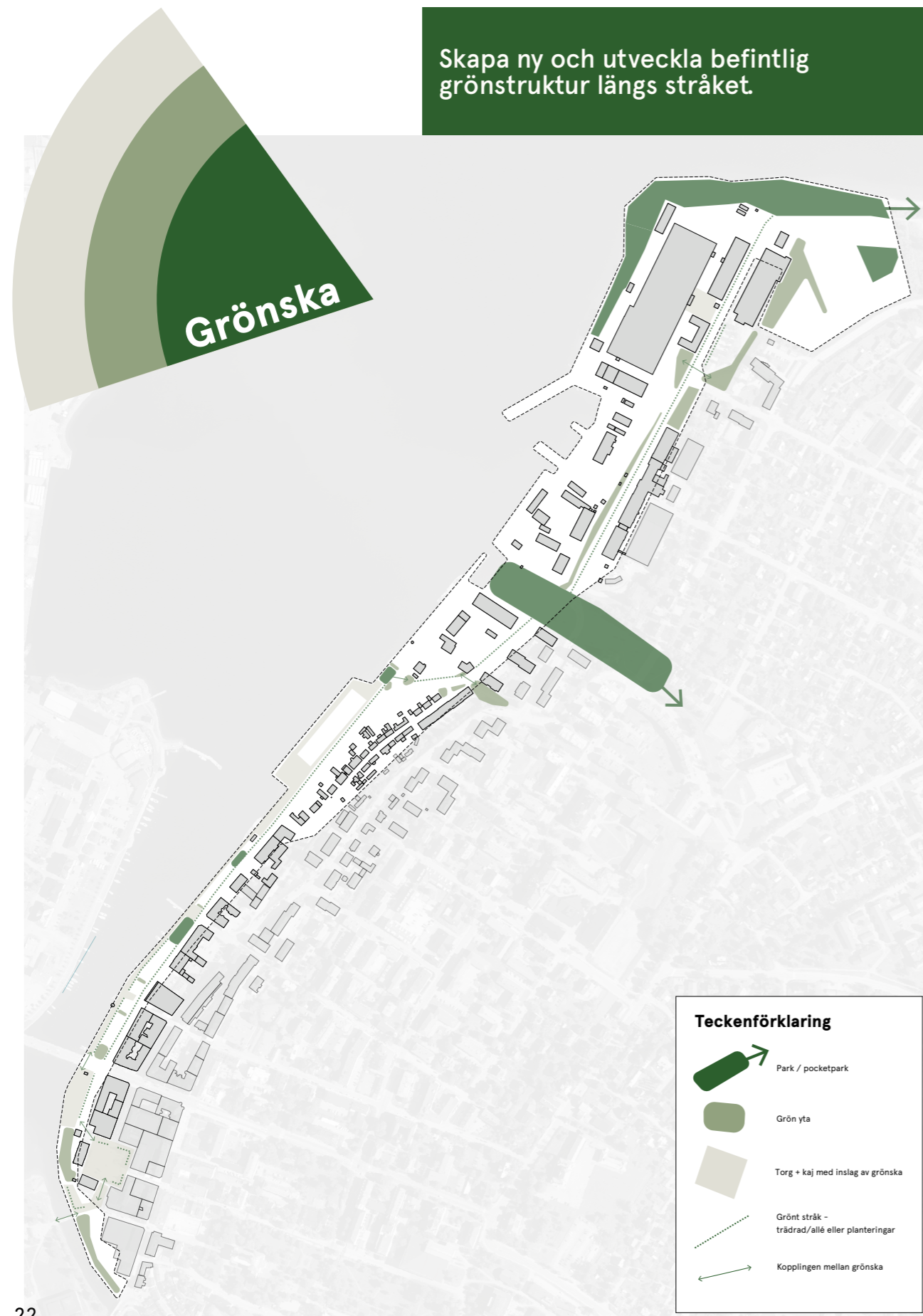
Planprogrammet föreslår en ny detaljplan för Långgatan

Tobaksmonopolet

PRIORITERING

Skapa ny och utveckla befintlig grönstruktur längs stråket

Strategier

Utveckla nya grönområden enligt 3-30-300-riktlinjen

3-30-300 är en riktlinje som har tagits fram för att hjälpa till vid planering och utvärdering av en stads växtlighet och dess värden. Växter är viktiga för att invånarna ska må bra, både fysiskt och psykiskt. De behövs också för att städer ska klara regn, vind och värme, samt för att de skadliga partiklar som finns i luften ska fångas upp.

3 innebär att alla ska kunna se minst tre träd från sin bostad, skola eller arbetsplats.

30 betyder att varje stads kvarter ska ha minst 30 procents krontäckningsgrad, det vill säga 30 procent av ytan ska skuggas av trädkronor.

300 innebär att alla invånare ska ha max 300 meter till ett grönområde.

Riktlinjen behöver inte följas strikt i alla situationer, men ska användas som analysverktyg för att identifiera områden med brister och motivera varför träd, grönska och parker behövs.

Skapa mångfunktionella parker som inkluderar ekosystemtjänster och möjlighet till rekreation

Parker och gröna ytor ska utformas för att uppfylla fler funktioner än enbart estetiska eller gröna. Ekosystemtjänster som dagvattenhantering, klimatanpassning, trygghet och folkhälsa är perspektiv som ska inrymmas och finnas med i de parker och gröna rum som byggs på Skeppsbron. I parkerna är det viktigt att belysning, växtlighet, material och estetik vägs samman för att skapa gröna rum som behandlar dagens och framtidens behov och utmaningar.

Skapa igenkänning från centrum till Sälsten i det gröna

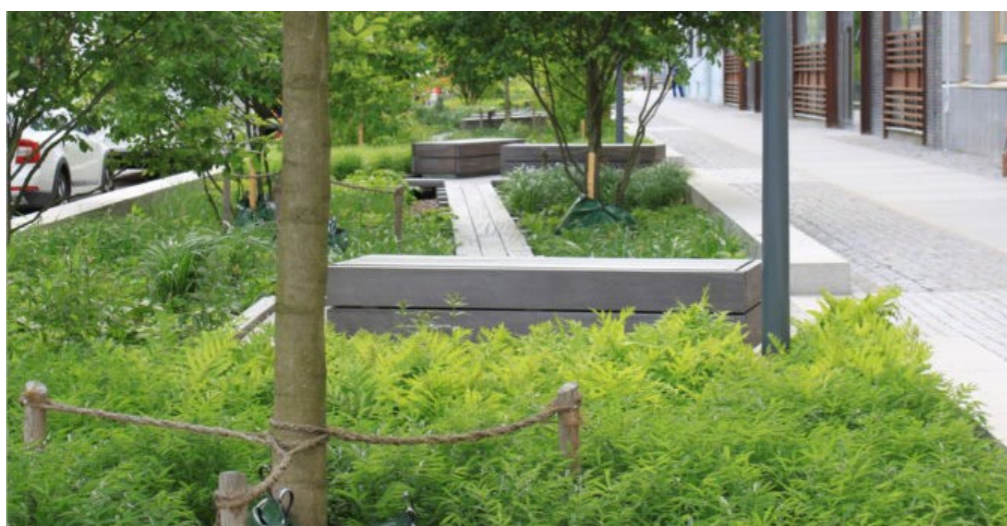
Det är viktigt att i stråket skapa en grön tråd att följa från Sälstens badplats till Stora torget. Genom träd och andra planteringar ska människor kunna söka skugga, rekreation och aktivitet längs hela stråket. Det är viktigt att de hårdgjorda ytorna bryts upp med grönska för att bjuda in människor att stanna till och vistas längre stunder.

Strategiska projekt

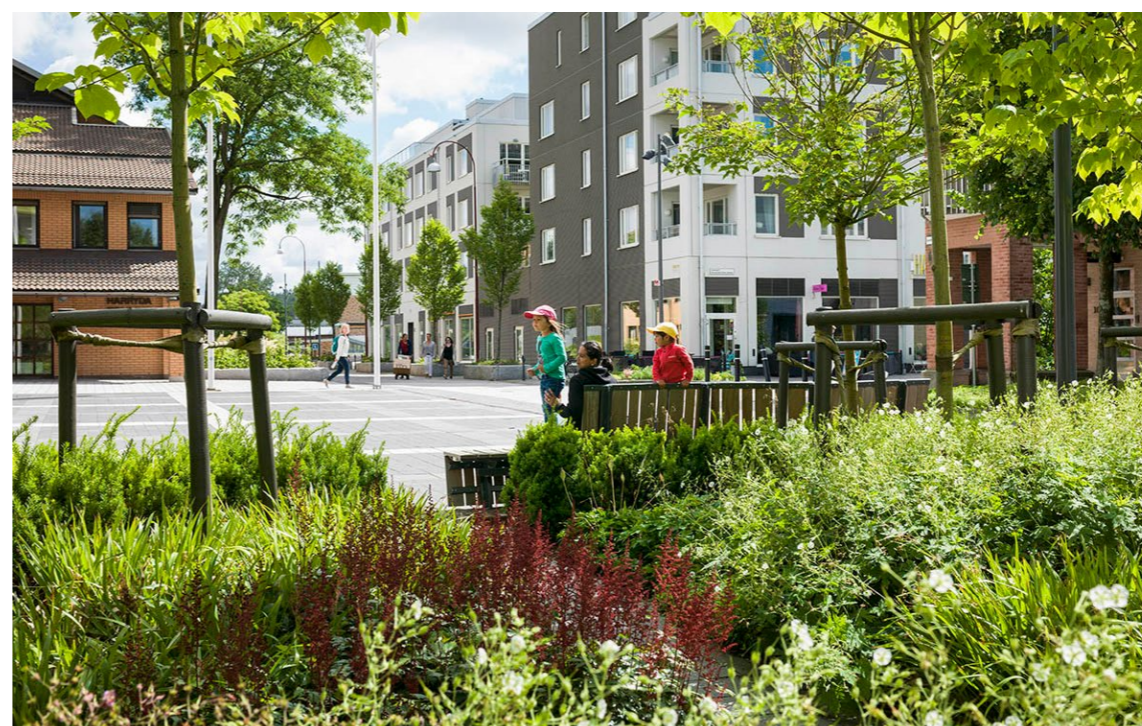
- Skapa gröna rum i kajmiljön med plats för lek och aktiviteter men även för lugn och ro.
- Utveckla Hamnparkens utbud och tillgänglighet
- Utveckla grönstruktur på Sälstens udde.
- Dagvattenbäddar och träd längs kajen och kring parkeringsplatser.
- Utforska möjligheter till stadsodlingsinitiativ.

Plats för rekreation skapas på Skeppsbron

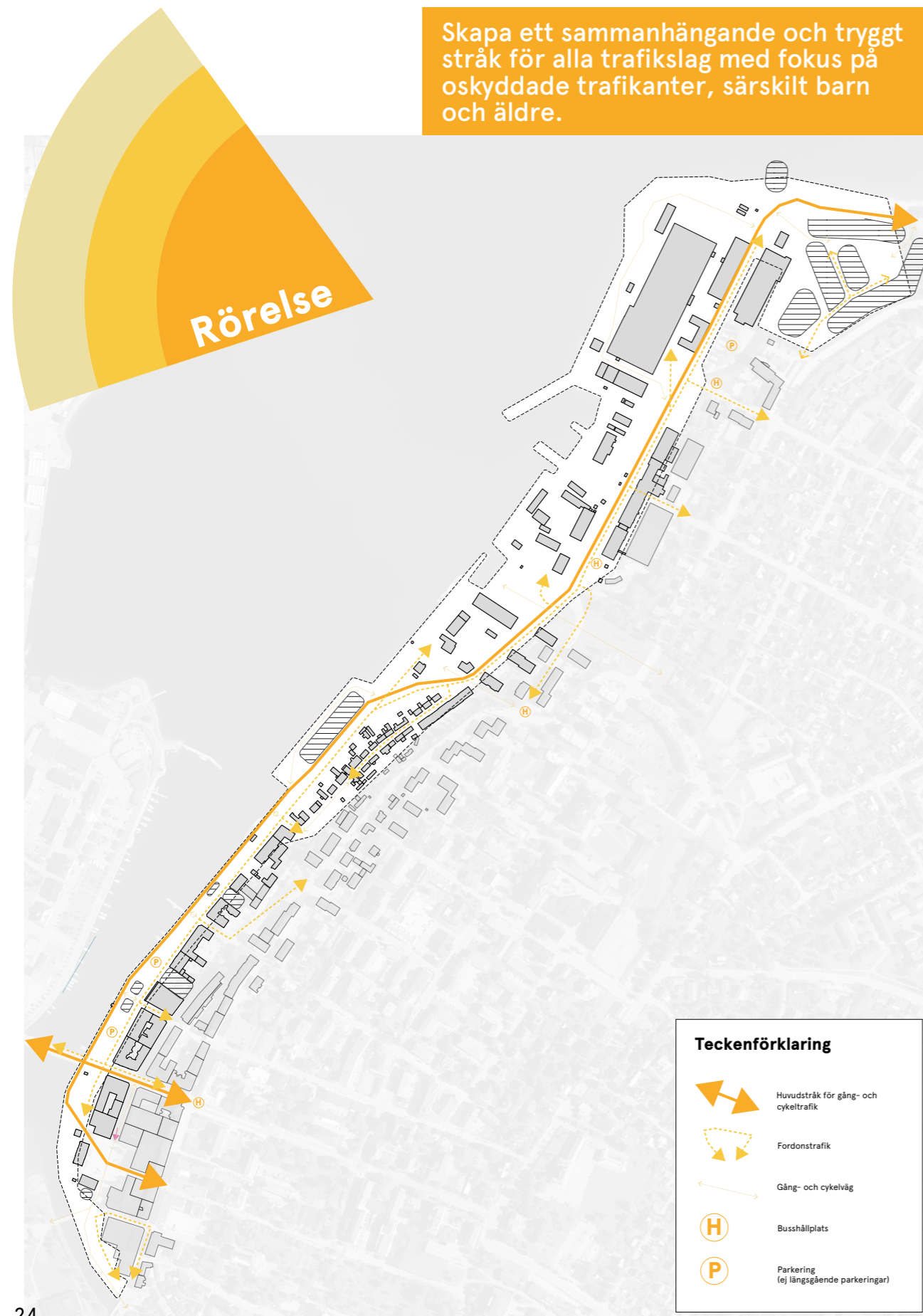
Dagvattenbäddar. Bild: Stockholms stad

Råda torg, Mölnlycke. Bild: Mareld landskapsarkitekter

PRIORITERING

Skapa ett sammanhängande och tryggt stråk för alla trafikslag med fokus på oskyddade trafikanter, särskilt barn och äldre.

Strategier

Parkeringsplatser blir mindre synliga och är sekundära gentemot Skeppsbrons andra funktioner

Antalet parkeringar ska minska till förmån för utrymme för att skapa stadsliv med restauranger, gång- och cykelstråk, parker och uteserveringar. Parkeringar ska finnas på strategiska platser med strategiska regleringar. Parkeringsytor ska delas upp i mindre enheter och innehålla grönska för att mjuka upp kajmiljön. All ny bebyggelse ska hantera det egna parkeringsbehovet på egen mark för att uppmuntra till hållbart resande.

Skapa ett trafiksäkert och trivsamt gång- och cykelstråk som uppmuntrar till hållbara resor

När Skeppsbron byggs om ska gående och cyklisters behov av utrymme prioriteras över biltrafikens. För att uppnå kommunens klimat- och hållbarhetsmål måste flera korta resor göras med gång, cykel eller kollektivtrafik. Genom att utforma ett GC-nät med huvudnätstandard ska det vara enkelt att välja cykeln framför bilen. Förbättringar av GC-nätet gör att de upplevda avstånden i staden blir kortare och att fler tar cykeln till sina målpunkter i vardagen.

Skapa en tydlig gatumiljö med lägre trafikhastighet som minskar gatans barriäreffekt

Skeppsbron som gaturum ska göras om för att minska gatans barriäreffekt och sänka hastigheterna. Genom avsmalnande körfält, varierande gatubredd och att på vissa passager enbart ge tillgång till en bil i taget kan ett mer trivsamt gaturum uppnås utan att begränsa bilens framkomlighet.

Skapa en välkomnande gästhamn

Toaletter, vatten och duschar krävs för att uppnå god standard på gästhamnen. Tydlig information ska finnas och det bör finnas enkla och tillgängliga paket av upplevelser och resor att göra i staden. Samverkan ska ske med turism och näringsliv för att utveckla utbudet i gästhamnen.

Strategiska projekt

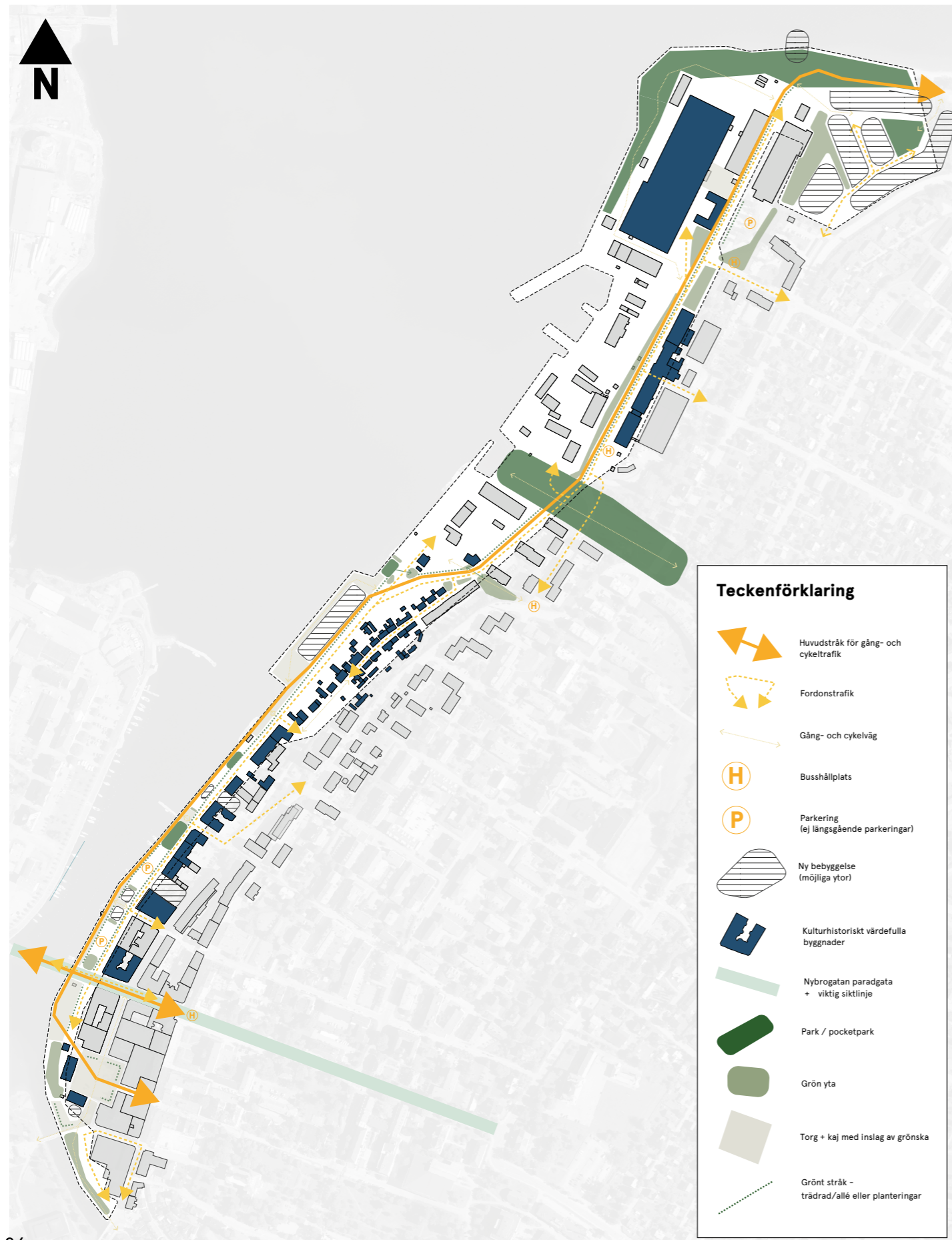
- Bygg om gatustrukturen genom att omfördela utrymmen för bilväg och parkering till gående och cyklister.
- Gång- och cykelväg längs vattnet som fortsätter under Nybron och har prioritering vid alla korsningar.
- Utveckla området mellan Nybron/ Nybrogatan och Stora torget till en flexibel torgyta med plats för grönska, restauranger, handel och aktiviteter.
- Reglera parkeringsplatser genom exempelvis tidsbegränsningar
- Främja och utveckla båtlivet och gästhamnsutbudet genom aktiviteter och goda servicefunktioner.

Båtlivet ska främjas och utvecklas i Härmösand

Säkra cykelvägar gör barn mer självständiga

Strukturplan

Strukturplanen baseras på de värden och kvaliteter som ingår i visionen och de prioriterade inriktningarna. Den är långsiktig och robust och ger beredskap för förändringar när det gäller innehåll och tid för genomförande.

Huvuddragen är att utifrån visionen för Skeppsbron skapa ett sammanhängande stråk där gående och cyklister ges god framkomlighet. Stråket ska bindas ihop med grönska för att koppla ihop Stora torget med Hamnparken och Sälstens udde. Närheten till vattnet är genomgående längs stråket och en viktig funktion för att båttrafiken fortsatt ska ges goda förutsättningar att angöra vid kajen. Gaturummet ska utvecklas med fler funktioner för att skapa förutsättningar för stadsliv. Stråket ska förtätas med byggrätter för restauranger och utvecklas mångfunktionellt med pocket parks, belysning, konst, lek och platser för utblick och rekreation.

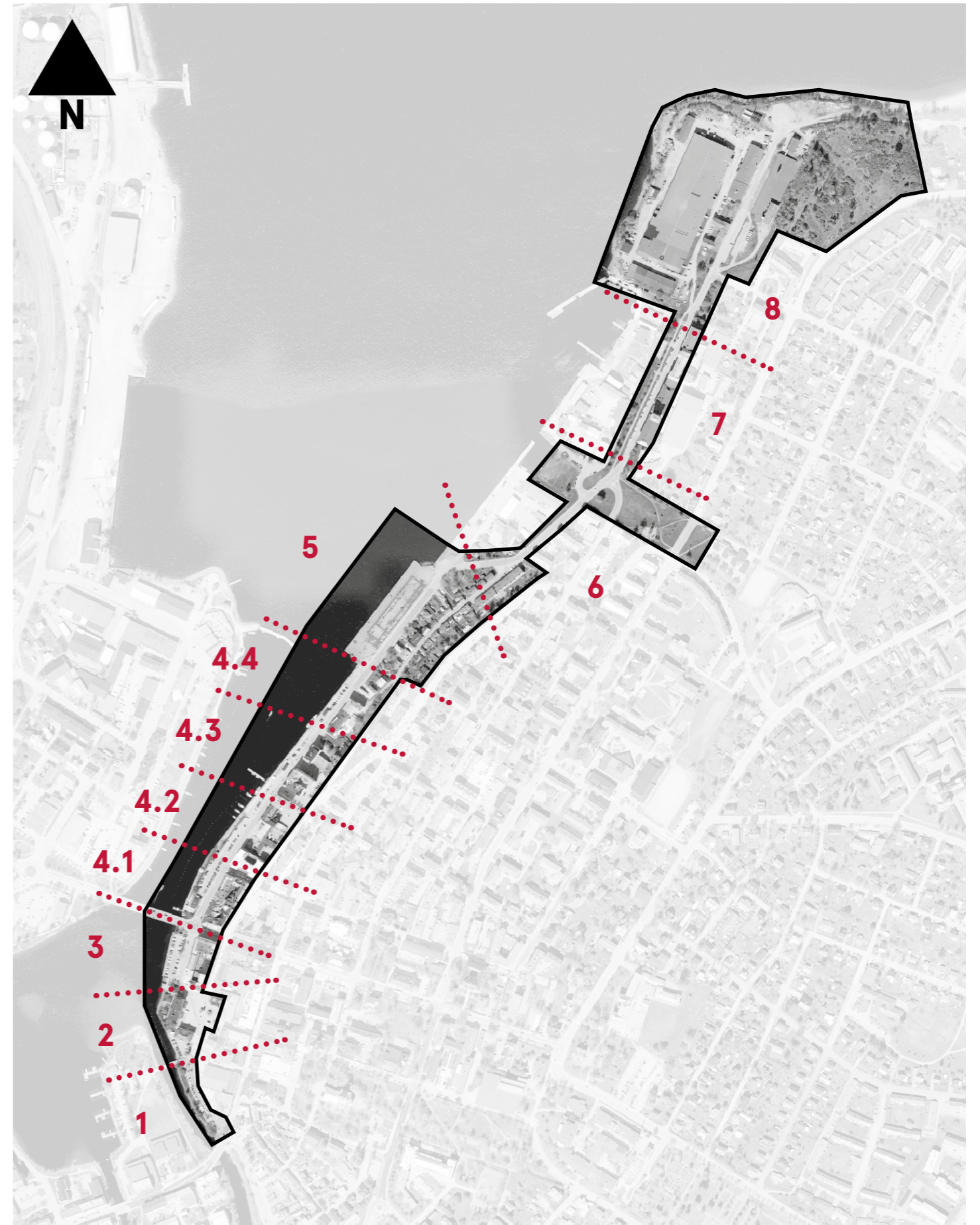
Torgytor med restauranger utvecklas i anslutning till Stora torget och vid strategiska korsningspunkter för att skapa fler plaster för människan att vistas längs vattnet.

Parkeringsytor finns fortsatt kvar i området men minskar i antal för att ge utrymme för hållbara resor, rekreation och stadsliv.

Visioner för varje delområde

- Ett mångfunktionellt, omsorgsfullt gestaltat och sammanhängande kajstråk för Härnösand

1. Östra Kanalgatan
2. Fisketorget + Stora torget
3. Nybrokajen
- 4.1. Skeppsbron
- 4.2. Skeppsbron
- 4.3. Skeppsbron
- 4.4. Skeppsbron
5. Utsprångskajen
6. Långgatan + Hamnparken
7. Tobaksmonopolet
8. Sälstens udde

1. Östra Kanalgatan

Gatan byggs om för att ge mer plats åt människor längs kanalen med en tilltagen gång- och cykelväg, sittplatser mot vattnet och ännu mer grönska i form av träd. Parkeringarna blir långsgående och gatan fortsatt enkelriktad. GC-överfarter behöver hastighetssäkras och göras tydliga för alla inblandade trafikslag.

Den torgyta som ligger framför hamburgerrestaurangen fortsätter att vara torg med uteservering men förstärks med grönska och gestaltas på ett sätt som harmoniserar med karaktären på det upprustade stråket längs Östra Kanalgatan.

I GC-programmet pekas korsningen Brunnhusgatan/Östra Kanalgatan ut som ett område som behöver utredas då det är en problematisk korsningspunkt genom sin bredd, framförallt för gående och cyklister.

Sittplatser vid vattnet. Bild: Studio Vulkan

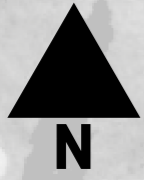
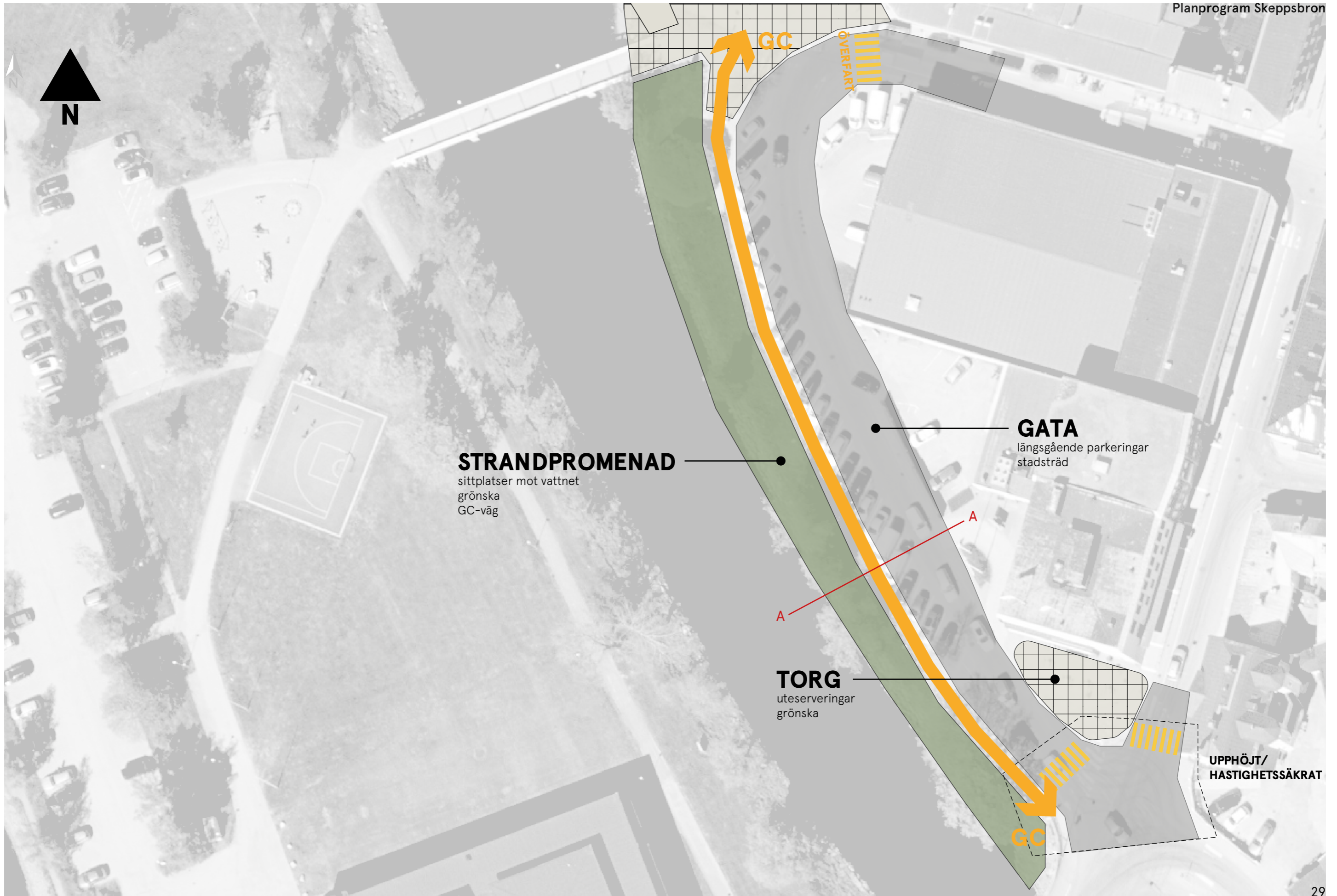
Strandpromenad, Visby. Bild: O2 Landskap

Öbacka strandpark, Umeå. Bild: Ume Älvdal

Sektion A-A 1:200

STRANDPROMENAD

sittplatser mot vattnet
grönska
GC-väg

TORG

uteserveringar
grönska

GATA

längsgående parkeringar
stadsträd

**UPPHÖJT/
HASTIGHETSSÄKRAT**

2. Fisketorget + Stora torget

Fisketorget, ytan bakom Konsthallen, har historiskt använts som ett torg för fiskhandel men används idag som parkeringsplats. Planprogrammet föreslår att ytan återgår till att användas som torg där folkliv och grönska uppmuntras och platsen gestaltas utifrån det. Det ges även möjlighet till en tillbyggnad kopplad till Konsthallen där kultur och/eller caféverksamhet kan ta plats. Möjligheten och behovet att angöra med mindre båtar vid Fisketorgets kaj bör utredas.

Stora torget ska utan hinder anslutas till gång- och cykelbron till norra Mellanholmen, Fisketorget och strandpromenaden genom sammanhängande och jämnt markmaterial.

Stora torget är en av de viktigaste målpunkterna inom planprogrammets utpekade stråk och är Härnösands enda torg. Här är klassiska torgfunktioner viktiga att bevara samtidigt som uteserveringar, grönska och allmänna sittytor bör utvecklas. I programmet föreslås att utreda en omgestaltning av torget och centrum i sin helhet för att kombinera nödvändiga torgfunktioner med dagens förändrade behov av offentliga utrymmen där torghandel tar mindre plats och mötesplatsen desto mer. Tidigare idéprogram har pekat ut en gång- och cykelpassage nedanför residenset för att fortsätta rörelsen längs vattnet. Planprogrammet går emot den idén och föreslår i stället att rörelsen går genom torget för att främja stadslivet.

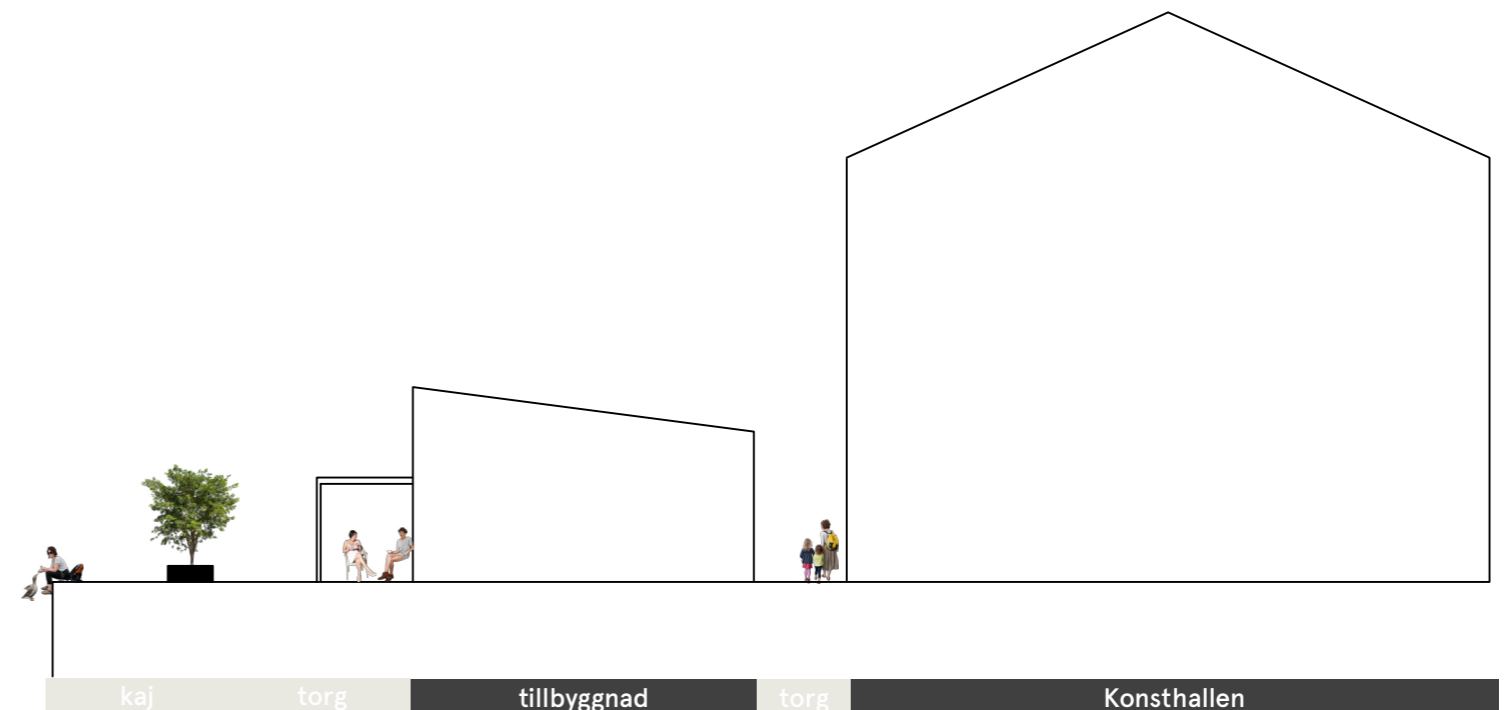
Torget utpekas som en zon i GC-programmet där gågata eventuellt är en nödvändig reglering för att gående, cyklister och leveranstrafik ska kunna samexistera. Torget är en del av huvudcykelnätet och behöver därför utredas särskilt vad gäller framkomlighet och tydligheten för cyklister som korsar ytan utan att inskränka på torgkaraktären och övriga funktioner som är nödvändiga i området. Ett förslag på lösning på problemet med korsande och obehörig trafik på torget kan vara höj- och sänkbara pollare som endast släpper in behörig trafik i området. Mer permanenta möbleringar på torget skulle också begränsa framfarten.

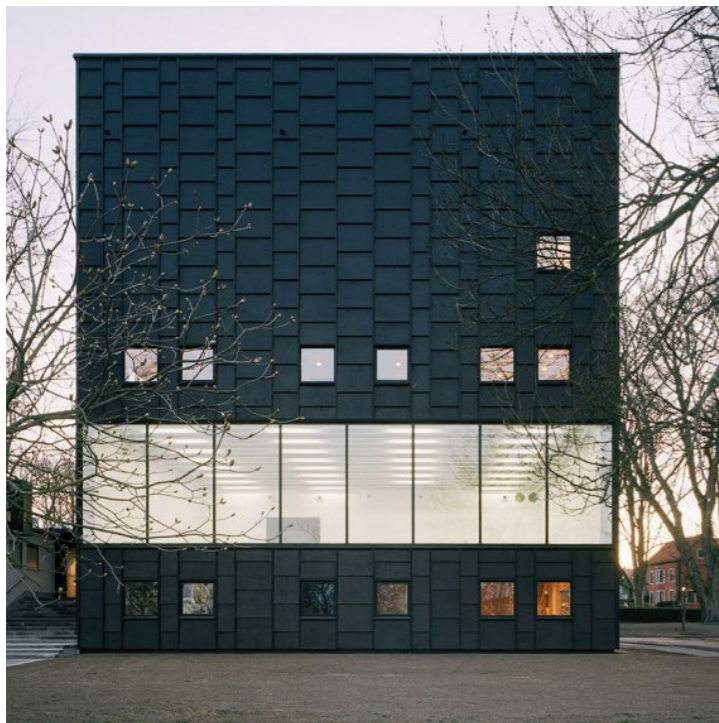
Mini torg. Bild: Form Design Center

Torghandel. Bild: Kristianstads kommun

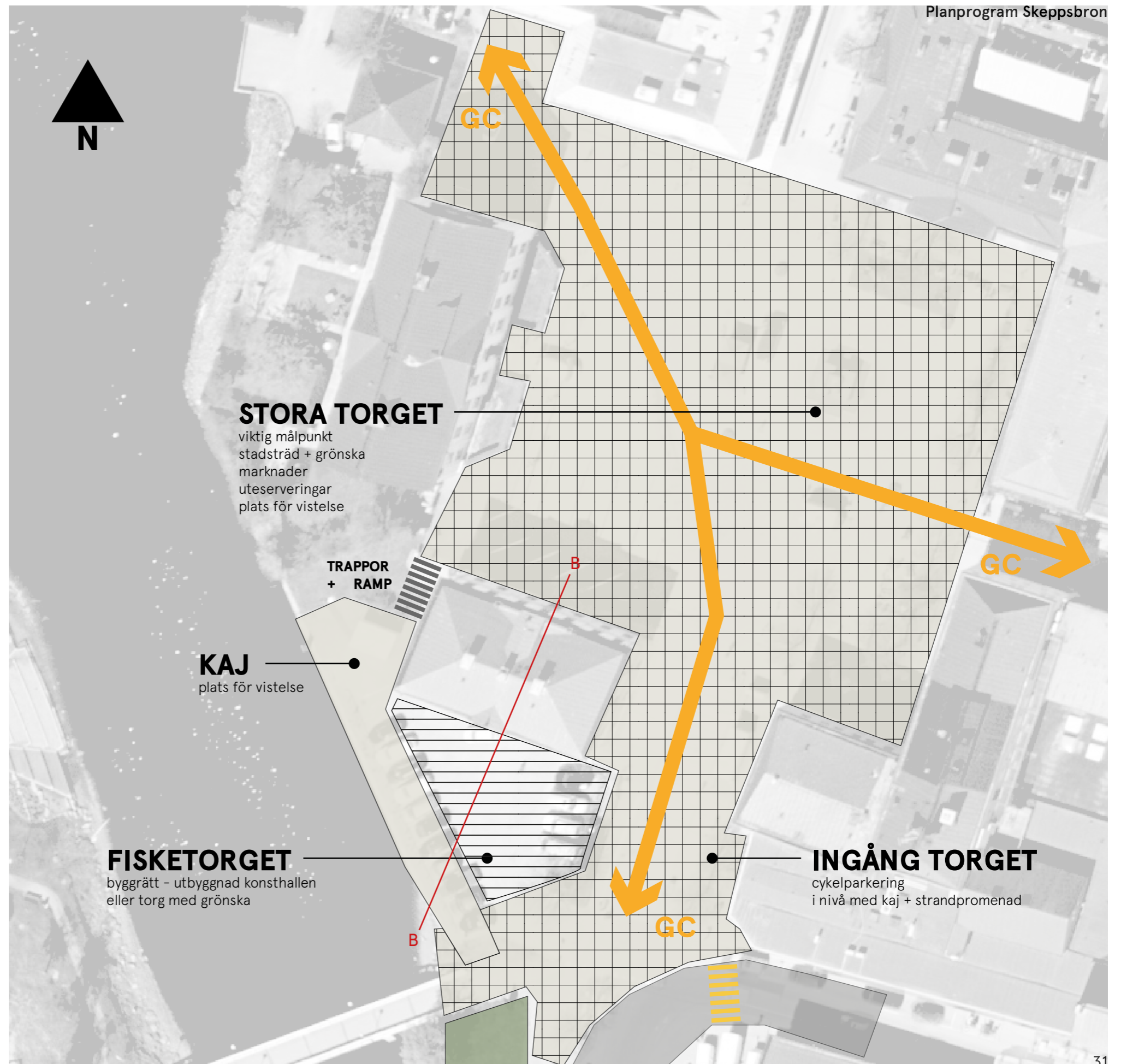
Sektion B-B 1:200

Utbyggnad av Kalmar konstmuseum. Bild: Kalmar konstmuseum

Herig Johans torg, Skövde. Bild: Land arkitektur

3. Nybrokajen

Nybrokajen är en av planprogrammets nya föreslagna mötesplatser. Kajen ligger strategiskt vid Nybron och är en viktig entré till staden och Stora torget.

Här ska en flexibel torg- och kajyta anläggas som enkelt kan anpassas efter ytans användning och behov. Marken är förslagsvis anlagd med marksten för att förstärka upplevelsen av att området är stadslivet framför biltrafiken. Här är det möjligt att arrangera större och mindre evenemang, ställa upp foodtrucks och placera ut tillfälliga möbler och blomster under sommaren. Gatan, torget och kajen är i samma marknivå vilket bidrar till en flexibel plats. Gatan och torgytan separeras med en ny trädallé som även den ligger i nivå med omkringliggande markmaterial. Planteringsbäddarna kan fungera som vattenmagasin vid kraftiga skyfall vilket både har renande och fördröjande egenskaper. På torgytan ges det plats för en restaurangbyggnad i två våningar med takterrass samt en intilliggande uteservering. För att göra det möjligt med en permanent restaurang krävs att en detaljplan upprättas.

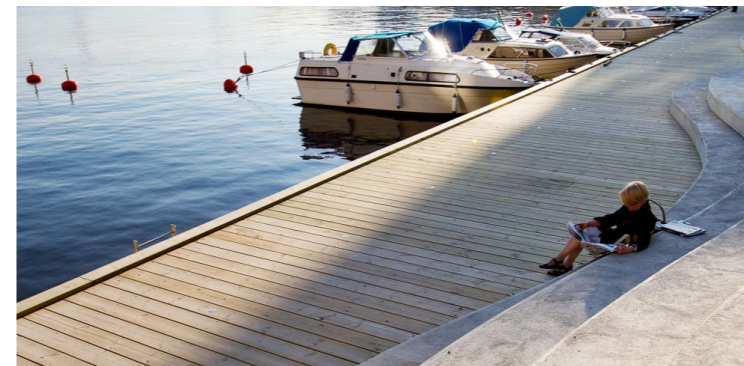
När inget särskilt arrangeras på Nybrokajen fungerar ytan som en kaj, gata och torg. Viktiga funktioner som lastplats, parkeringar, vändzon och framkomlighet för blåljus bereds plats.

Det som idag fungerar som anöringsbrygga/sittyta intill Nattviken utvecklas med tilltagna gradänger som möter vattnet och skapar vattenkontakt och möjlighet att sitta och äta sin lunch eller glass med vy över Nattviken. Detta har efter dialoger pekats ut som en mycket uppskattad och använd plats redan idag vilket ligger till grund för förslaget om gradänger på denna plats.

Invid Nybrokajen ska det finnas möjlighet att angöra med mindre båtar, likt korttidsparkeringar för bilar, för att via vattenvägen kunna besöka Härnösands torg och närliggande verksamheter över dagen.

Från Stora torget leds det utpekade huvudnätet för gående och cyklister vidare längs hela Skeppsbron. Korsningar och anslutningar omkring Nybron är komplexa och är därför mycket viktiga att utreda för att bygga dem säkra, trygga och enligt den huvudnätstandard som beslutats i Härnösands Gång- och Cykelprogram. För att ansluta till Nybron och Nybrogatan föreslås en gång- och cykeltunnel under bron samt påfarter som smälter in i den övriga miljön. Mellan påfarterna och bron tillförs grönska för att fungera som fördröjningsytor för det dagvatten som leds längs Nybrogatan ner mot Skeppsbron och Nattviken. Att stanna upp detta vatten och rena det i växtbäddar skulle få positiva effekter på vatten- och sedimentkvaliteten i Nattviken.

Det är viktigt att placera ut cykelparkeringar strategiskt i området, exempelvis intill restauranger och handelsplatser. Parkeringsnormer och riktlinjer för utformningen av cykelparkeringar finns i kommunens mobilitetsriktlinjer och ska användas vid ny- och ombyggnation.

Henriksdalshamnen. Bild: AJ Landskap

Foodtruck. Bild: Boka en Truck

Täby torg. Bild: Archdaily

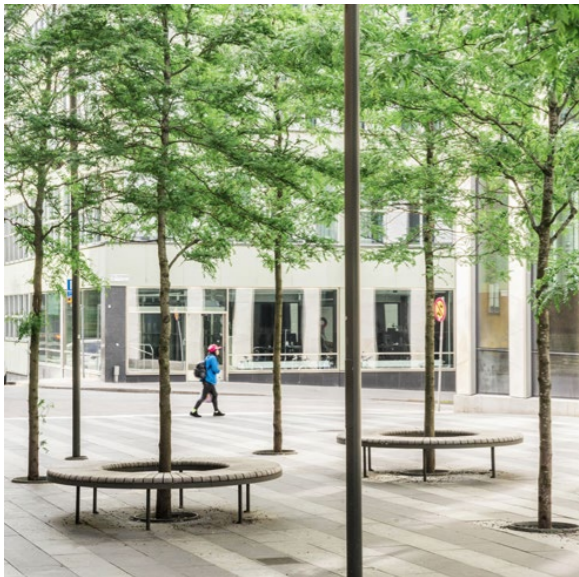

Henriksdalshamnen. Bild: AJ Landskap

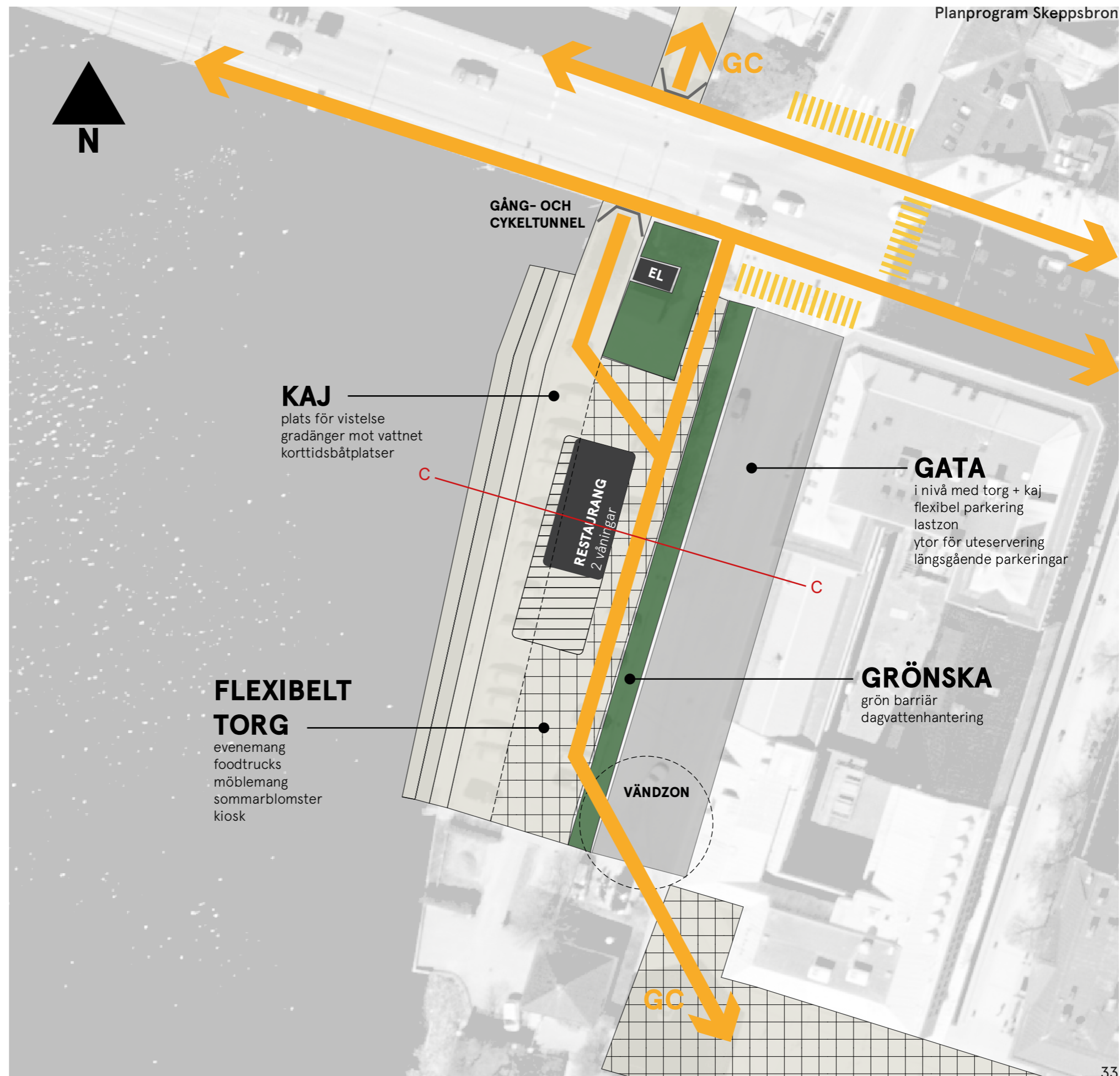

Installation av Siri Carlén. Bild: Wall Street Stockholm

Klarabergsgatan, Stockholm. Bild: Hitsa

4.1. Skeppsbron

Längs vattnet anläggs en generös zon för vistelse där människor kan strosa i sin egen takt och sätta sig på en bänk när de vill lapa sol eller se på när båtar lägger till. Stråket anläggs med hänsyn till kajen och de funktioner som är kopplade till den samt närheten till vattnet. Stråket förstärks med grönstruktur med en bas av träd längs hela sträckan. Grönskan skuggar, ger en avsmalnande upplevelse av gaturummet och vägleder på ett naturligt sätt vidare längs Skeppsbron. Planteringsbäddarna kan fungera som vattenmagasin vid kraftiga skyfall vilket både har renande och fördröjande egenskaper.

I det här området förläggs Skeppsbrons gästhamn med alla funktioner som krävs för en väl fungerande gästhamnsverksamhet. Kajbandet ska längs hela sträckan hålla en hög standard och hållas fri från aktiviteter som inte har med sjöfart att göra. Tillgång för behöriga fordon som behöver nå kajbandet måste säkerställas.

Två byggrätter med möjlighet till restauranger med uteservering och/eller servicehus för gästhamnen har pekats ut. För att göra det möjligt med permanenta restauranger krävs att en detaljplan tas fram. Fram tills de upprättas anläggs de utpekade byggrättsytorna med grönska. De tänkta restaurangerna placeras invid ett torg som anläggs som en förlängning och förstärkning av siktlinjen från Pumpbacksgatan mot Holmgatan på Kronholmsidan. Torget anläggs med marksten som bryter av mot omkringliggande markmaterial och sträcker sig ut över kajkanten vidare i gradänger vilket stärker vattenkontakten. Ytan kan förses med möbler och planteringskärl som enkelt skulle kunna flyttas i samband med tillställningar.

De som ska gå eller cykla från Stora torget bort mot Sälstens Udde leds under nya Nybron och vidare på huvudstråket längs Skeppsbron. Här går cykelbanan längs kajen på behörigt avstånd från både biltrafik och gångtrafikanter. Korsningar och anslutningar i detta område är komplexa och är därför mycket viktiga att utreda för att bygga dem säkra, trygga och enligt den huvudnätstandard som beslutats i Härnösands Gång- och cykelprogram. GC-överfarter behöver hastighetssäkras och göras tydliga för alla inblandade trafikslag.

I området skapas utrymme för bilparkeringar både genom längsgående gatuparkeringar och genom en anlagd parkeringsyta. Parkeringsytan omgärdas av grönska för att minska den visuella dominansen samt som en avgränsning mot gående och cyklister. De längsgående parkeringarna bryts på några ställen upp med utbyggda trottoarer som ger plats för uteserveringar och aktivering av ytorna intill verksamheter på Skeppsbron. Detta har också en avsmalnande effekt i gaturummet som kan sänka hastigheten på sträckan.

Sjöbod för restaurangverksamhet. Bild: Hart Bröd och Bar

Trädallé. Bild: Green Cities Europe

Sektion D-D 1:200

Sektion E-E 1:200

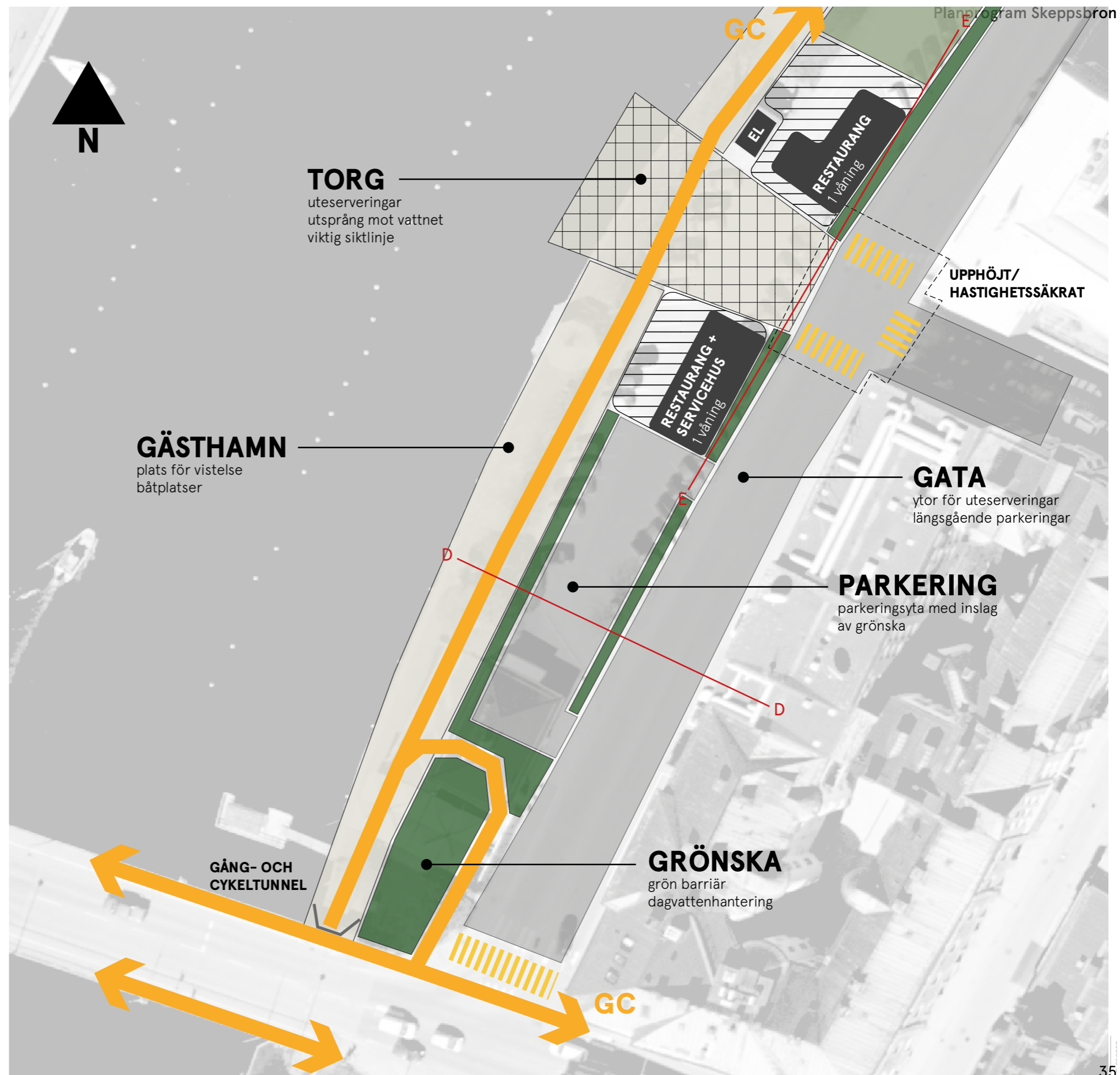
Mälarpaviljongen, Stockholm. Bild: TimeOut

Parkering med inslag av grönska. Bild: BD Landscape Architects

Genomsläpplig material. Bild: ETH MScLA

4.2. Skeppsbron

Här fortsätter kajen och vistelsestråket där båtplatser får utrymme. Området smalnar av när vi närmar oss Utsprängskajen vilket gör att samma antal funktioner och trafikslag ska samsas om en mindre yta. Gående och cyklister ska ges företräde och det generösa vistelsestråket tillsammans med parkytor får mycket utrymme.

Skeppsbron förstärks med grönstruktur med en bas av träd längs hela sträckan som på ett naturligt sätt skärmar av gång- och cykeltrafik från biltrafiken. Grönskan skuggar, ger en avsmalnande upplevelse av gaturummet och vägleder på ett naturligt sätt vidare längs Skeppsbron. Planteringsbäddarna kan fungera som vattenmagasin vid kraftiga skyfall vilket både har renande och fördröjande egenskaper.

Det anläggs så kallade ”pocket parks”, små gröna oaser där förbipasserande kan stanna upp och njuta av grönskan och den fina utsikten över vattnet. Pocket parks kan se mycket olika ut men gemensamt är de små arealerna och mångfunktionaliteten. I dem kan lek, skulpturer, bi-hotell, dagvattenlösningar och olika sittmiljöer ta plats. Lekmiljöerna på Skeppsbron gestaltas inte som en klassisk lekplats utan mer som en lekfull miljö där både barn och vuxna kan inspireras till lek och rörelse. För den upplevda tryggheten är det viktigt att någon form av barriär byggs upp mellan kajstråket, gaturummet och lekytan. Detta kan göras med grönska eller lägre staket. Miniparkerna skapar målpunkter längs sträckan och möjlighet att stanna upp och vistas längre stunder på Skeppsbron.

I övre delen av denna sektion förflyttas cykelvägen från vattnet till gatan för att skapa bättre förutsättningar för stadslivet intill vattnet med torgyta och restaurang.

Även här kommer det att vara möjligt att parkera längs gatan.

Intill fastigheterna på Skeppsbrons östra sida skapas plats för uteserveringar. Längsgående parkeringar blandas med utbyggda trottoarer som ger plats för möblering och aktivering av ytor intill verksamheter längs sträckan.

Enligt gällande detaljplan föreslås två flerfamiljshus om cirka fyra våningar vardera i den nuvarande lucktomten. För ny bebyggelse längs Skeppsbron gäller höga gestaltningskrav och krav på hållbar mobilitet, aktiva bottenvåningar och stadsmässighet.

Pocket park, Fredriksberg, Danmark. Bild: Masu Planning

Boulebar i Göteborg. Bild: ThatsUp

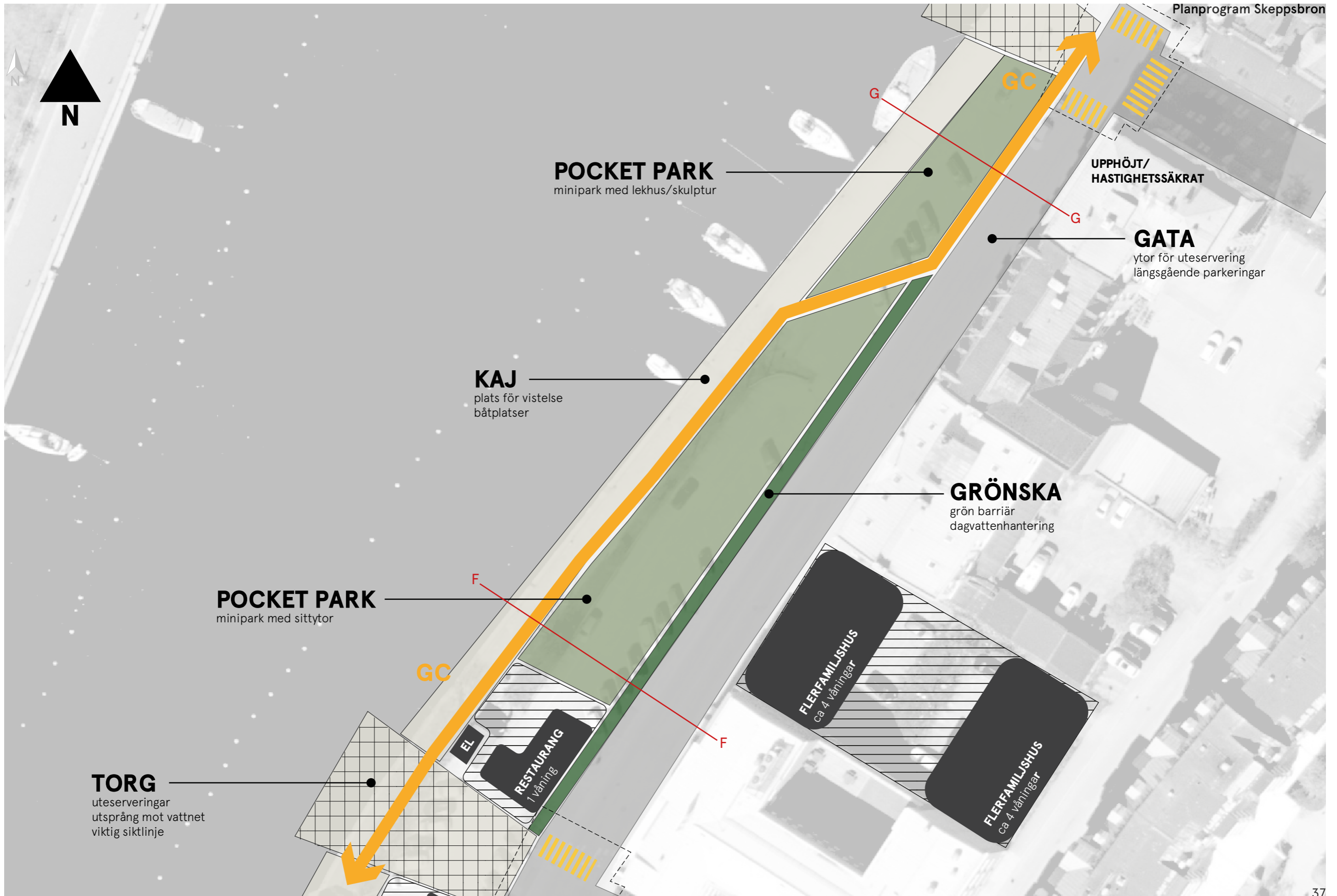

Apri bord och stolar, Vestre. Bild: BimBear

Pocket park, Fredriksberg, Danmark. Bild: Masu Planning

4.3. Skeppsbron

Här fortsätter kajen och vistelsestråket där båtplatser får utrymme. Här fokuserar vi på större båtar och fartyg och de funktioner de kräver. Möjlighet att ansluta med transporter från land till dessa större båtar måste planeras in. Området smalnar av när vi närmar oss Utsprångskajen vilket gör att samma antal funktioner och trafikslag ska samsas om en mindre yta. Vistelsestråket får mindre utrymme härifrån och norrut.

En byggrätt med möjlighet till restaurangverksamhet med uteservering har pekats ut på den plats där en befintlig restaurang idag finns med tillfälligt bygglov. Tanken är att ytan ska detaljplaneras för att möjliggöra för en permanent restaurang med höga gestaltningskrav. Den placeras invid ett torg som anläggs som en förlängning och förstärkning av siktlinjen från Bergsgatan. Torget anläggs med marksten som bryter av mot omkringliggande markmaterial och sträcker sig ut över kajkanten vilket stärker vattenkontakten. Ytan kan förses med möbler och planteringskärl som enkelt skulle kunna flyttas i samband med tillställningar.

Skeppsbron förstärks med grönstruktur med en bas av träd längs hela sträckan som på ett naturligt sätt skärmar av kajbandet och gångtrafiken från cykel- och biltrafiken. Grönskan skuggar, ger en avsmalnande upplevelse av gaturummet och vägleder på ett naturligt sätt. Planteringsbäddarna kan fungera som vattenmagasin vid kraftiga skyfall vilket både har renande och fördröjande egenskaper.

Det anläggs en pocket park, en liten grön oas där förbipasserande kan stanna upp och njuta av grönskan och den fina utsikten över vattnet. Pocket parks kan se mycket olika ut men gemensamt är de små arealerna och mångfunktionaliteten. I denna kan skulpturer, bi-hotell, dagvattenlösningar och olika sittmiljöer ta plats. Cykelvägen har förflyttats från kajbandet till gatan men gående kan fortfarande ta sig fram längs kajbandet. GC-överfarter behöver hastighetssäkras och göras tydliga för alla inblandade trafikslag. Enligt gällande detaljplan finns möjlighet att uppföra ett flerfamiljshus om cirka fyra våningar i den nuvarande lucktomten.

Intill fastigheterna på Skeppsbrons östra sida skapas plats för uteserveringar. Längsgående parkeringar blandas med utbyggda trottoarer som ger plats för möblering och aktivering av ytor intill verksamheter längs sträckan.

Bar in Parc Cinquantaire. Bild: Brussels Times

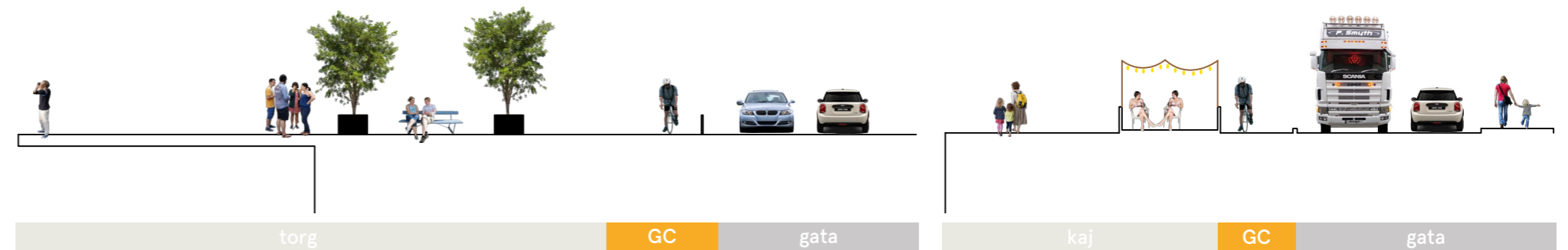
Restaurang i Lilla Bleckstornsparken, Stockholm. Bild: Dagens Nyheter

Higab stadsodling. Bild: Vårt Göteborg

Ett inslag av lek föreslås på Skeppsbron. Bild: Architonic

Sektion H-H 1:200

Sektion I-I 1:200

POCKET PARK
minipark med sitttor

GATA
ytor för uteserveringar
långsgående parkeringar

GRÖNSKA
grön barriär
dagvattenhantering

KAJ
plats för vistelse
plats för större båtar

RESTAURANG
1 våning

FLERFAMILJSHUS
ca 4 våningar

TORG
uteserveringar
utsprång mot vattnet
viktig siktlinj

**UPPHÖJT/
HASTIGHETSSÄKRAT**

POCKET PARK
minipark med lekhus/skulpturer

4.4. Skeppsbron

Här fortsätter kajen och vistelsestråket där större båtar och fartyg får fortsatt utrymme. Här fokuserar vi på större båtar och de funktioner de kräver. Möjlighet att ansluta med transporter från land till dessa större båtar måste planeras in.

Skeppsbron förstärks med grönstruktur med en bas av träd längs hela sträckan som på ett naturligt sätt skärmar av gång- och cykeltrafik från biltrafiken. Grönskan skuggar, har en avsmalnande upplevelse av gaturummet och vägleder på ett naturligt sätt längs Skeppsbron. Planteringsbäddarna kan fungera som vattenmagasin vid kraftiga skyfall vilket både har renande och fördröjande egenskaper. På delar där träd inte får tillräckligt med utrymme för en god tillväxt kan buskar planteras.

Det anläggs en pocket park, en liten grön oas där förbipasserande kan stanna upp och njuta av grönskan och den fina utsikten över vattnet. Pocket parks kan se mycket olika ut men gemensamt är de små arealerna och mångfunktionaliteten. I denna kan skulpturer, bi-hotell, dagvattenlösningar och olika sittmiljöer ta plats. I denna kan skulpturer, bi-hotell, dagvattenlösningar och olika sittmiljöer ta plats.

Dagvattenbäddar. Bild: TSW Design

Dagvattenbäddar. Vellinge. Bild: Edge

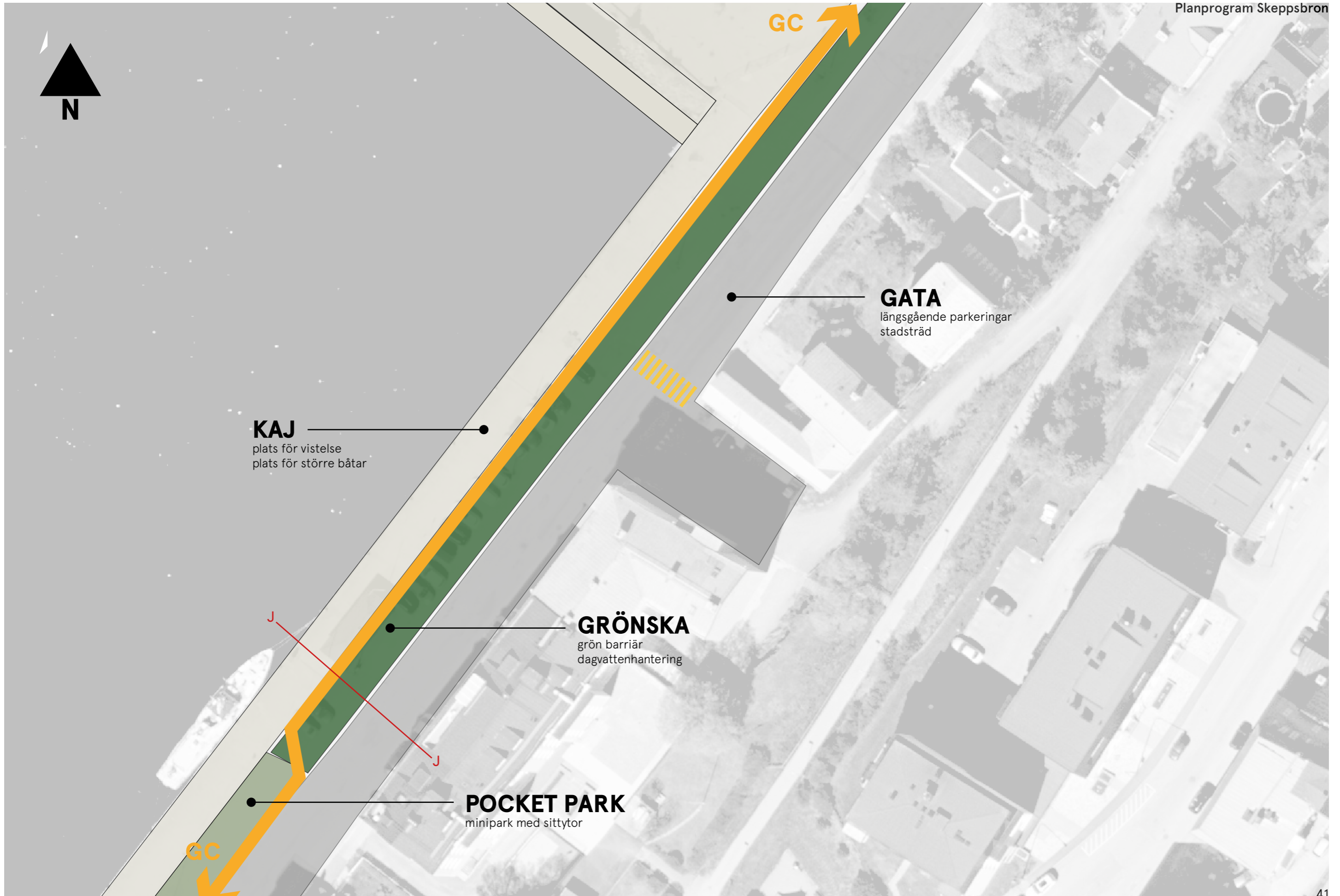
Fyra årstiders park, Blekinge. Bild: Visit Blekinge

Lekskulptur. Bild: Divisare

Sektion J-J 1:200

GC

KAJ
plats för vistelse
plats för större båtar

GATA
längsgående parkeringar
stadsträd

GRÖNSKA
grön barriär
dagvattenhantering

POCKET PARK
minipark med sitttor

GC

5. Utsprångskajen

Utsprångskajen är en kaj med möjlighet att ta emot större fartyg när den rustats upp och ställts i ordning. Enligt gällande detaljplan finns möjlighet att uppföra en byggnad för hamnändamål med en byggnadshöjd på 6,5 meter. Detaljplanen kan behöva ändras för att pröva förutsättningarna för restaurang- och handelsändamål.

Delar av Utsprångskajen utformas som torg med inslag av grönska där besökare erbjuds sittplatser, uteserveringar och en vacker utsikt. I den södra vinkeln mellan kajen och gatan byggs gradänger som skapar vattenkontakt i ett läge med skydd från vinden. Stadslivet behöver samsas med de krav som sjöfarten har på kajens funktion och den tekniska försörjningen när kajen rustas upp. Utsprångskajen ska upplevas som tillgänglig för allmänheten men kan vid nödvändiga tillfällen delvis stängas av med stängsel. Detta bör ske på ett sätt som inte påverkar de eventuella verksamheter som bedrivs på kajen i kommersiellt syfte.

Grönskan i området behöver kunna hantera dagvatten då kajen är stor och mestadels hårdgjord. På ytor där permanenta planteringar inte lämpar sig på grund av hamnens behov kan flyttbara möbler och planteringar användas.

I anslutning till kajen behöver det finnas goda möjligheter att parkera sin cykel. Cykelparkeringen ska följa kommunens mobilitetsriktlinjer.

Framför kajen finns möjlighet att anlägga en ficka för av- och pålastning, taxi och buss. I övrigt erbjuds långsgående gatuparkeringar. Det enklaste sättet att ta sig till Utsprångskajen för invånare och besökare ska vara att cykla, gå eller åka kollektivt.

Långgatan utvecklas till ett gångfartsområde för att ge bättre förutsättningar för småskalig handel och verksamheter längs gatan. Gatan anläggs med tidstypiskt markmaterial för att ta hänsyn till platsens höga kulturhistoriska värden. Det föreslås därför att en detaljplan tas fram för Långgatan för att säkerställa att gatans karaktär bevaras och att det blir möjligt att utveckla småskalig handel och verksamhet. Här sätts skyltar med information om platsens historia och kulturmiljövärden upp.

Piren restaurang, Hornsbergs strand. Bild: Krogguiden

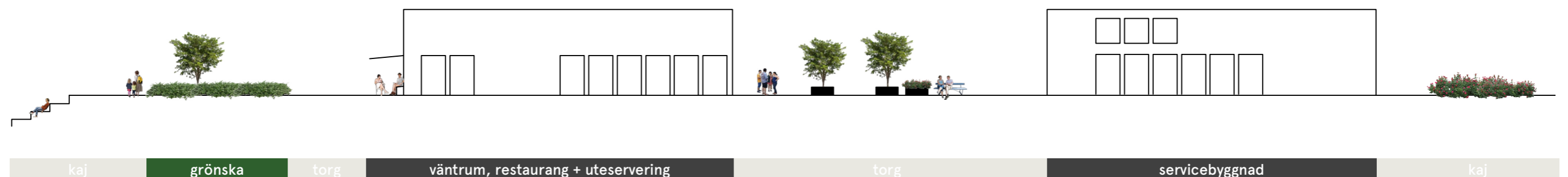
Utsprångskajen ska välkomna turister till Härmösand

Utsprångskajen måste kunna ta emot större fartyg och kunna avspärras vid behov

Väntrum, Strömkajen, Stockholm. Bild: Marge Arkitekter

KAJ
plats för större båtar

POCKET PARK
minipark med sittytter

**UPPHÖJT/
HASTIGHETSSÄKRAT**

GC

GC-väg

UTSPRÅNGSKAJEN
plats för kryssningsfartyg
servicefunktioner för kryssningsfartyg
plats för vistelse
möjligheter för inhängning vid behov

GRÖNSKA
grön barriär
dagvattenhantering

BYGGRÄTT
hamnändamål
6,5m byggnadshöjd

GATA
långgående parkeringar
stadsträd

LÅNGGATAN
gångfartsområde
kullersten m.
tillgänglighetsanpassningar
skyltning kulturmiljö
grönska

TORG
uteservering
plats för vistelse
entré för besökare
gradänger mot vattnet
cykelparkering
grönska

GC

6. Långgatan + Hamnparken

Långgatan fortsätter i detta område och den småskaliga trähusbebyggelsen mynnar ut och ersätts av flerfamiljshus i folkhemskaraktär, park och så småningom storskalig tegelarkitektur vid Tobaksmonopolet. En GC-väg i huvudnässtandard anläggs från Skeppsbron vidare på Roddargatan och Långgatan för att senare ansluta till den relativt nyanlagda GC-vägen längs Fiskaregatan, framför Tobaksmonopolet. GC-överfarter behöver hastighetssäkras och göras tydliga för alla inblandade trafikslag.

Hamnparken är en park som ger många människor nära tillgång till grönska i vardagen. Det finns få parker i nära anslutning vilket ställer höga krav på Hamnparken. Den är idag svår att nyttja genom sin kraftiga lutning. Planprogrammet föreslår att parken gestaltas på ett sätt som gör den mer tillgänglig genom till exempel gradängar som planar ut delar av området. Det skapar plats för olika sittmiljöer, planteringar, ytor för picknick, spontanlek och anlagda lekytor. Genom att förändra markens höjder och lutningar kan även dagvatten fördröjas.

Parken är en viktig del i Härnösands gröna infrastruktur varför ekosystemtjänster som skugga, dagvattenhantering, biologisk mångfald och boplatser för insekter och djur bör planeras in när parken görs om.

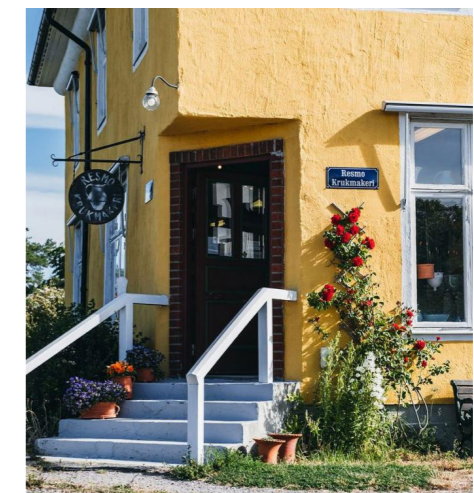
Kulturhistorisk gata med klätterrosor. Bild: Viti Nord

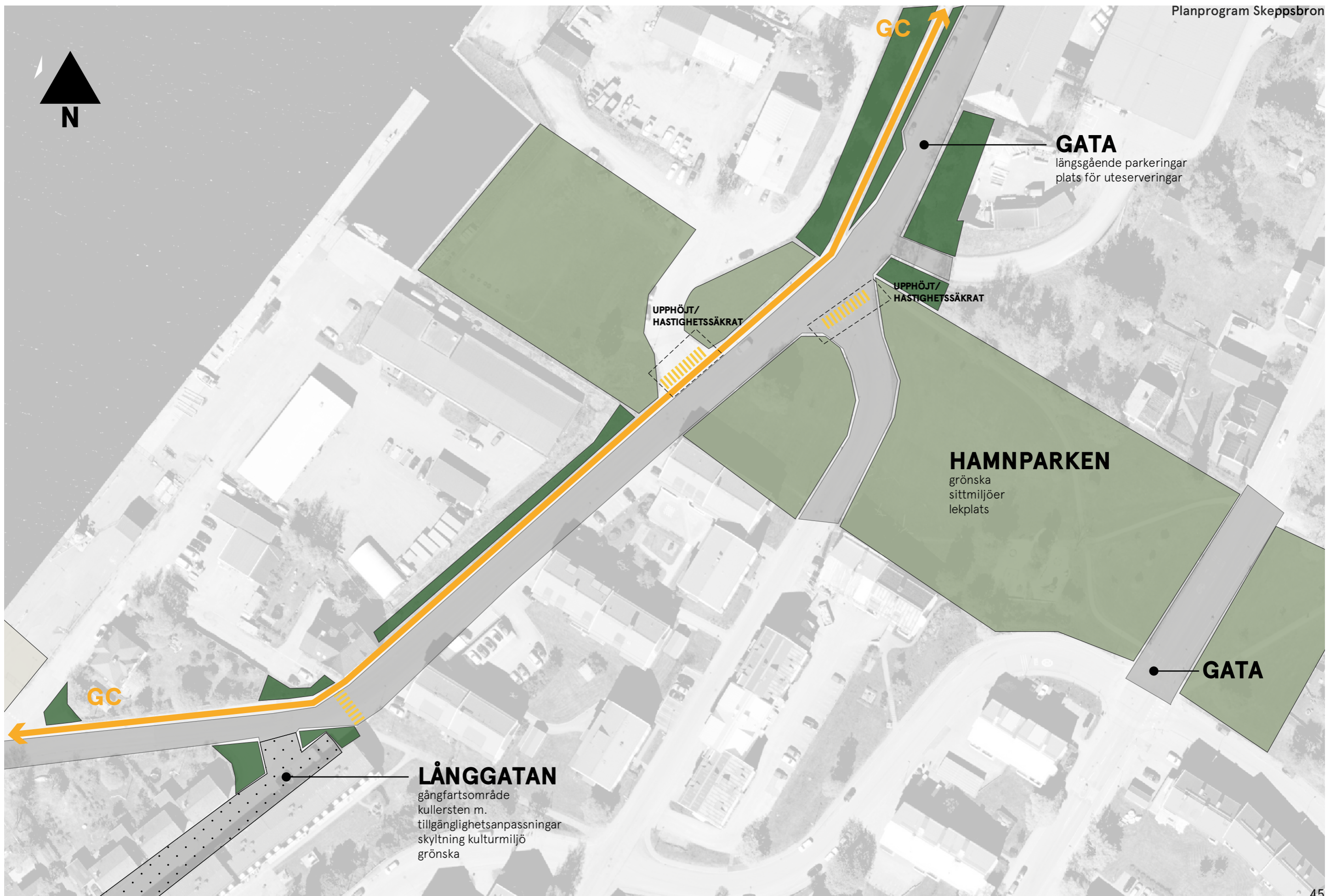
Broparken, Umeå. Bild: Swedish Gardens

Jubileumsparken lekplats, Göteborg. Bild: Göteborgs stad

Krukmakeri. Bild: Öland.se

LÅNGGATAN
gångfartsområde
kullersten m.
tillgänglighetsanpassningar
skyltning kulturmiljö
grönska

HAMNPARKEN
grönska
sittmiljöer
lekplats

GATA
längsgående parkeringar
plats för uteserveringar

GATA

7. Tobaksmonopolet

I detta område är tillgången till vattnet begränsad i och med bland annat Försvarsmaktens och Kustbevakningens verksamheter.

Längs denna del av Fiskaregatan finns en GC-väg som är separerad från biltrafiken och en uppvuxen grönstruktur som ska bevaras. Här erbjuds fortsatt långsgående parkeringsplatser.

I Tobaksmonopolets lokaler finns många små och mellanstora aktörer och det bör fortsatt uppmuntras och gynna näringsidkare i området. Cykelparkeringar anläggs i nära anslutning till Tobaks utifrån kommunens mobilitetsriktlinjer.

Utrymmet framför Tobaksmonopolet kan på några ställen byggas ut för att ge möjlighet för verksamheter att komma ut i gaturummet med exempelvis uteserveringar. Denna form av utbyggnad kan också ha en hastighetsdämpande funktion för passerande trafik.

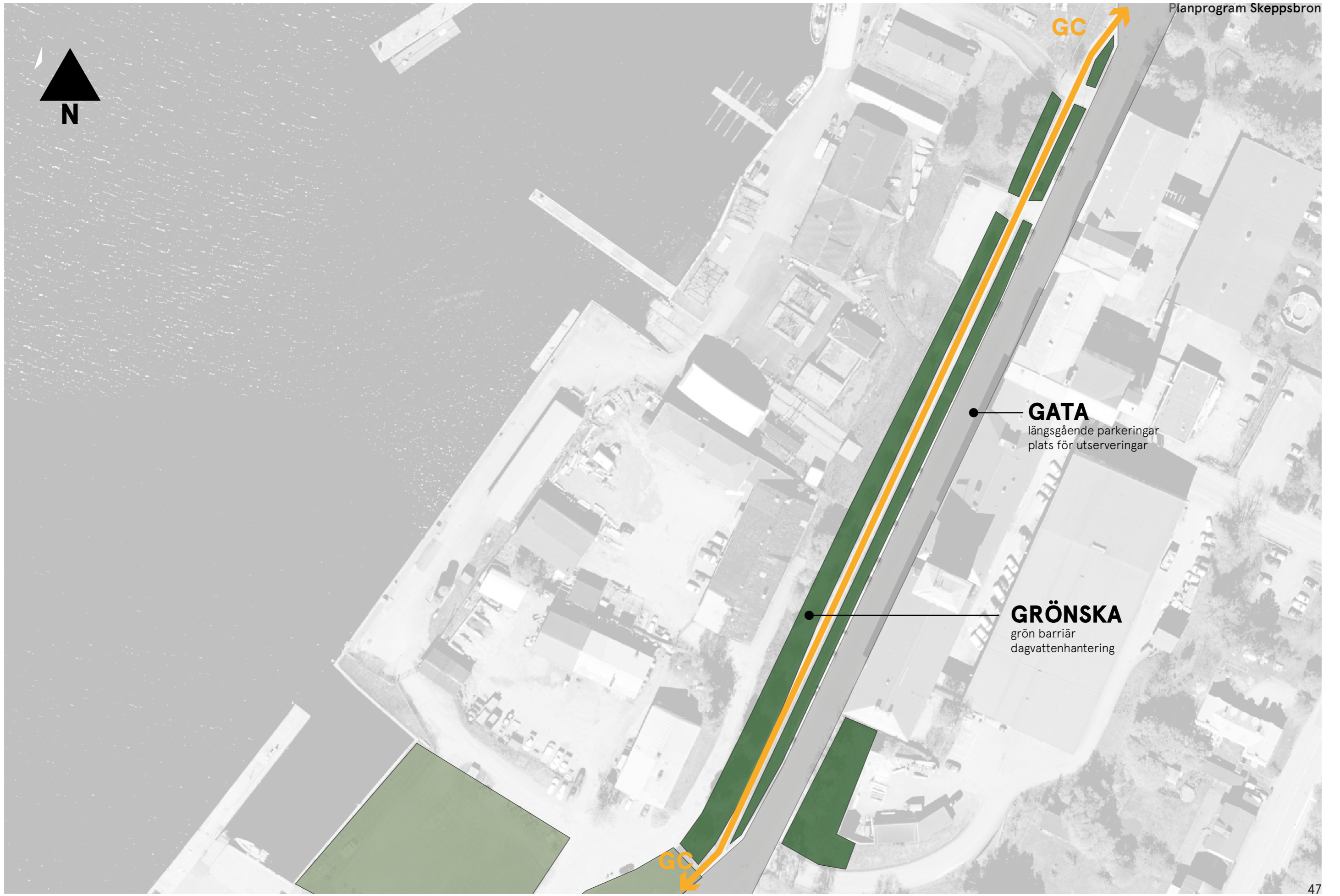
Cafémöbler på trottoaren

Utservering. Bild: Sohomod

Utservering Bild: Göteborgs-Posten

GATA
långgående parkeringar
plats för utserveringar

GRÖNSKA
grön barriär
dagvattenhantering

8. Sälstens udde

Det pågår ett detaljplanearbete på Sälstens udde och ett nytt bostadsområde planeras att byggas i området. Huruvida kommunen ska lösa in delar av marken är inte helt bestämt ännu. Förslagsvis köper kommunen vägområdet vid Fiskaregatan där GC-vägen sträcker sig vidare ut mot Sälstens badplats samt själva udden som börjar i änden av Fiskaregatan. Udden planeras bli park med varierande sittmöjligheter med utsikt över havet. Det är viktigt att siktlinjen från gatan ut mot havet framhävs och förstärks när den nya parken skapas. Platsen är utsatt för vind och möjligheten till lä behöver tas i beaktande när parken planeras, både när det gäller vilka växter som är lämpliga och hur sittmiljöerna placeras.

Möjligheten att bygga ett utsprång över havet har ritats in i förslaget. På grund av det utsatta läget under vintern är det svårt att skapa förankring ner i marken för bryggor och liknande. Utsprång kan ge stora mervärden och skapa vattenkontakt och gynna rörelsen och dragningskraften längs stråket.

Kommunen ser positivt på att fastighetsägare gör stråket längs vattnet bakom Hernöverken tillgängligt för allmänheten. Förslagsvis med en strandpromenad med sittplatser med möjlighet till utblickar. Kommunen uppmuntrar också fastighetsägare att göra kvartersmarken kring före detta Hernöverken tillgänglig för allmänheten, både genom att verksamheterna kan ta plats ute på gatan och att aktiviteter utomhus görs möjliga.

Parkeringsplatser i området fördelas längs gatan och på en utpekad parkeringsplats. Fiskaregatan förses med gatuträd som strukturerar upp och smalnar av gatan. Träden leder naturligt flödet mot havet.

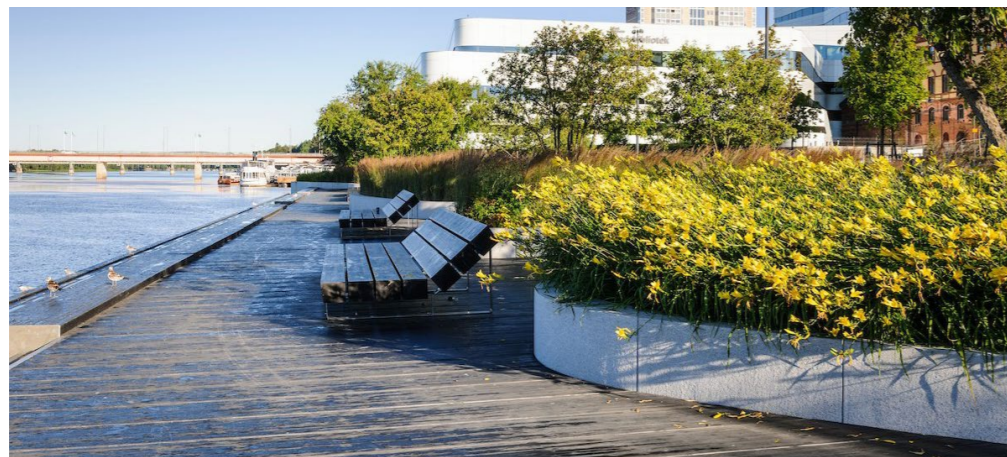
Vårlökar

Utsiktsplats. Bild: Naturkartan

Perennplantering. Bild: Hurd and Honey

Umeå stadspark. Bild: Nordfjell Collection

Strandpromenad, Vinterviken. Bild: Bättre Stadsdel

PARK
grönska
sittmiljöer

UTSPRÅNG

STRANDPROMENAD
sittplatser mot vattnet
grönska

GC

**GATA, PARKERING,
AKTIVITETSYTOR**
kvartersmark
parkering för kvarteret
gata runt kvarteret
hårdgjorda ytor för aktiviteter

NYA BOSTÄDER

ENTRÉTORG
ingång till området
cykelparkering

GATA

PARKERING

GATA
längsgående parkeringar
stadsträd

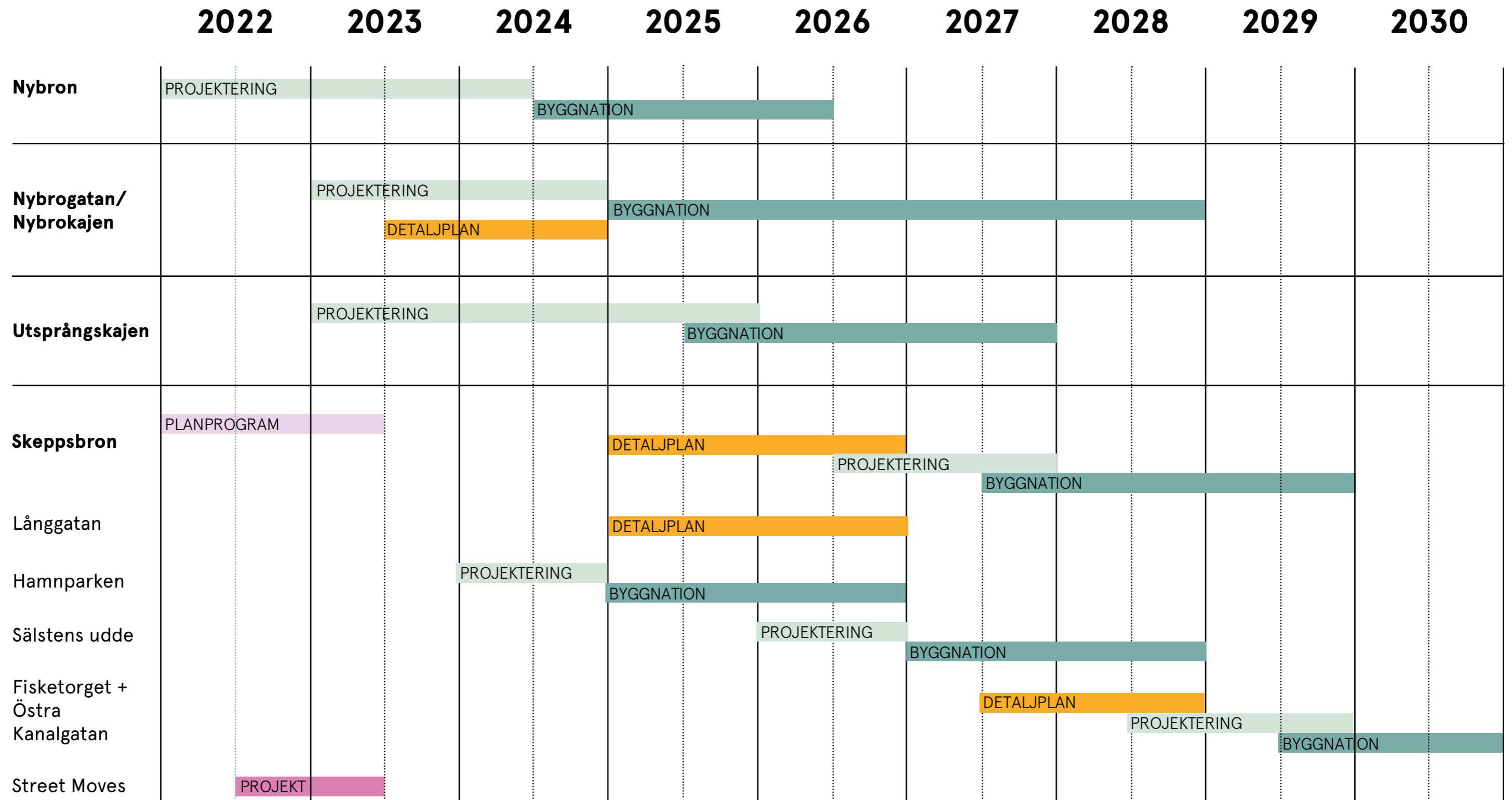
GC

Förslag på tidplan

Tidplanen utgår från kommunens 10-åriga investeringsplan där projekt som krävs för att förverkliga planprogrammets visioner lagts till. Projekten är i diagrammet uppdelade i olika faser som projekteringsfasen, byggnationsfasen och detaljplanearbete där det behövs.

Planprogrammet föreslår att de delprojekt som är i nära anslutning till de stora projekten Nybron och Nybrogatan prioriteras och byggs i direkt anslutning till att de större projekten avslutas. Detta för att förkorta byggtiden och den tid som arbetsområdena är avspärrade för allmänheten. Som exempel förverkligas Nybrokajen först av planprogrammets alla visioner, så fort den nya Nybron är färdig.

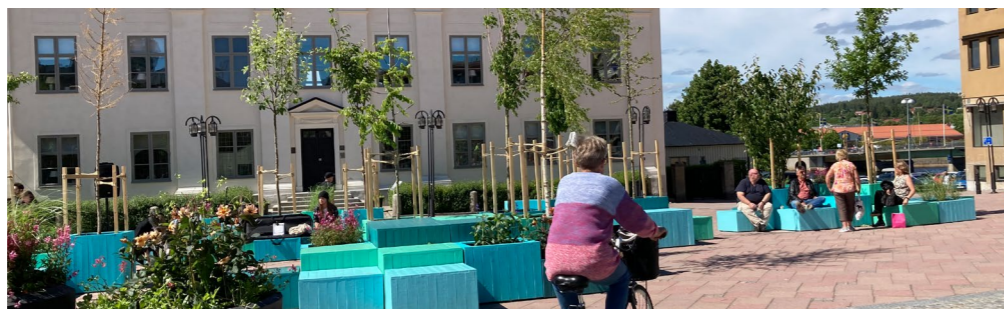
Konsekvenser

Sammantaget medför den föreslagna omvandlingen och utvecklingen av Skeppsbron många positiva konsekvenser. Det kommer att tillföras flera och olika mötesplatser och sittytor för att främja stadsliv och rörelse. Ett sammanhängande gång- och cykelnät skapas och grönska adderas för att skapa ett tryggare, mer trivsamt och mer upplevelserikt gaturum. Biltrafikens dominans och utbredning minskar och mer utrymme ges till gående och cyklister vilket bidrar till en säkrare och mer attraktiv miljö. I städer där liknande förändringar gjorts har man sett ett resultat av ökad handel och längre vistelsetider. Om fler väljer att gå eller cykla bidrar det också till kommunens mål om att öka andelen hållbara resor. En annan positiv konsekvens är att ett väl gestaltat Skeppsbron skapar en mer attraktiv livsmiljö vilket kan främja fastighetsägare och verksamheter längs sträckan.

Nedan beskrivna konsekvenser utgår från att området bebyggs i enlighet med planförslaget.

Hamnparken föreslås att utvecklas i planprogrammet

Sommartorgetts tillfälliga mötesplats

Sociala konsekvenser

Stadsliv och mötesplatser

Med en mer upplevelserik och lockande miljö längs vattnet skapas förutsättningar för attraktiva och levande stadsrum under dygnets alla timmar. Mötesplatser som är tillgängliga för alla lockar både besökare från andra delar av kommunen, andra kommuner och/eller även andra länder. Detta ökar öppenheten och ger en tryggare upplevd närmiljö.

Mötesplatser och offentliga rum som erbjuder olika integrerade kultur- och fritidsaktiviteter för olika åldrar inom samma fysiska område medför en fördelaktig utveckling för sociala aspekter. Detta påverkar också upplevelsen av trygghet och den sociala integrationen. Nära och tillgängliga ytor för rekreation eller annan vistelse kan vara tillräckliga i vardagen för framför allt barn, unga och äldre är betydelsefull. Skeppsbron centrala läge, Härnösands koncentrerade stadskärna och områdets breda utbud av aktiviteter gör det tillgängligt för många under stora delar av dygnet.

Trygghet och integration

Ett varierat utbud och närhet till service skapar möten mellan invånare med olika bakgrund vilket ger bättre förutsättningar till trygghet, jämställdhet och integration.

Fler målpunkter, mer genomtänkt belysning och tryggare trafikflöden bidrar till också till den ökade upplevda tryggheten. Flera personer i rörelse skapar en närvaro och en känsla av att platsen är befolkad och att det är en plats som kommunen prioriterar.

Barnperspektiv

Ett hastighetssäkrat stråk med tydliga gång- och cykelbanor gör att barn friare kan ta sig fram i staden. Utveckling av Hamnparkens utbud skapar mervärden för barn i omgivningen och gröna rum med lekfulla inslag på utvalda platser uppmuntrar till lek och nyfikenhet.

Folkhälsa

Utbyggnaden av trygga och säkra platser samt gång- och cykelvägar är viktiga av flera skäl, inte minst ur ett barn- och jämställdhetsperspektiv. Goda förutsättningar för gående och cyklister påverkar även folkhälsan positivt och gör den mer jämställd.

Ekologiska och miljömässiga konsekvenser

Grönstruktur

Mer grönska i varierande former bidrar till en mängd ekosystemtjänster för både människor och djur. Genom grönstrukturen rustas staden för ett förändrat klimat där mer extrema väder kan förekomma. Andra viktiga ekosystemtjänster är trädens förmåga att skugga, stoppa vindens framfart, öka platsen attraktionsvärde och genom en artdiversitet öka den biologiska mångfalden.

Ytor som ger dagvatten möjlighet att sakta sila ner hindrar föroreningar att flöda ner i havet. Det bidrar till en bättre vatten- och sedimentkvalitet som är bra för både vatten- och landlevande arter.

Buller och avgaser

Buller och avgaser minskar till följd av att allt fler resor görs med gång eller cykel. Minskad användning av bilen inne i staden bidrar till en bättre luftkvalitet. Genom att Skeppsbron utformas på ett sådant sätt som gör att fordons hastighet saktas ner kan bullernivån minska.

Fordon kommer fortsatt att färdas längs Skeppsbron och påverka ljudbilden i området. Offentliga mötesplatser och uteserveringar behöver därför planeras väl för att dessa inte allt för negativt ska påverkas av buller och avgaser.

Markföroreningar

Vissa markföroreningar är kända sedan tidigare i området, framför allt ut mot Sälstens udde och Hernöverken. Det är viktigt att göra grundliga undersökningar i varje utbyggnadssteg.

Dagvatten

Dagvattenhanteringen i området dimensioneras för extrem nederbörd och ett förändrat klimat. Dagvatten kommer inrymmas på ett naturligt sätt i stadsbilden och gaturummet genom planteringar och gröna översvämningsbara ytor. Ledningsnätet ska inte påverkas negativt av ombyggnationen.

Ekonomiska konsekvenser

Investeringar

Utbyggnaden och upprustningen av ny gatu- och kajstruktur innebär stora kommunala investeringar. Det tillkommer även kostnader för att anlägga ny grönska, gång- och cykelstråk samt nya mötesplatser. Kostnader tillkommer också om kommunen bygger restauranglokaler för uthyrning. Förhoppningsvis genererar i så fall hyror en inkomst som minskar den ekonomiska belastningen i ett senare skede.

Genom att bygga på redan urbaniserad mark ges goda möjligheter till bättre utnyttjande av gjorda investeringar i gator, VA-nät, parker och kollektivtrafik vilket medför positiva ekonomiska konsekvenser för kommunen.

Driftkostnader

Kommunen kan få högre driftkostnader genom mer grönska och gatubelysning. Även nya byggnader som uppförs längs stråket bidrar till ökade utgifter i form av underhållskostnader.

Ökad andel gående och cyklister och en minskad mängd bilresor ger lägre driftkostnader för underhåll av bilvägarna. Asfalten slits inte lika snabbt om det är färre bilar som föras längs sträckan.

Turism och näringsliv

Planprogrammet skapar förutsättningar för nya verksamheter att ta plats längs Skeppsbron. Utbudet och dragningskraften till området ökar och fler arbetstillfällen ges.

Planprogrammet är tydlig med båtlevets vikt och position i Härnösand och inte minst vid Skeppsbron. Det ska skapas goda förutsättningar för båtutrustning i olika former vilket stärker Härnösands identitet som hamnstad och gynnar det lokala näringslivet.

Skeppsbrons nya attraktiva skrud ska få människor att vilja stanna upp och vistas längre stunder. Det är positivt utifrån flera perspektiv, inte minst näringslivsperspektivet.

Under byggtiden kan verksamheter längs stråket komma att påverkas genom begränsad framkomlighet och buller från byggnationen. Detta behöver utredas och kommuniceras inför varje insats i området.

Vägen framåt

För att förverkliga omvandlingen av Skeppsbron krävs att politiker och tjänstepersoner arbetar tillsammans mot en gemensam tidplan och en gemensam vision för området. Det kommer krävas att ett antal strategiska beslut tas vid olika tidpunkter för att komma igång med detaljplanering, projektering, byggande etc. Underlag för dessa beslut behöver tas fram och förankras i god tid före beslutstillfällena. Det krävs god och frekvent dialog med näringsidkare, fastighetsägare och övrigt berörda både innan och under processen. Förslaget är att kommunen arbetar utifrån tidplanen som redovisas i dokumentet för att planera in de olika aktiviteterna i de olika avdelningarnas verksamhets- och budgetplanering för kommande åren.

Teknikavdelningen behöver ta kostnader och tid för infrastrukturinvesteringar och projekteringar. Plan- och byggavdelningen måste få budget för att ta fram detaljplaner och utredningar.

Visionscollage av framtidens Skeppsbron

Bilagor

- Handlingsplan för dialog, 2021-01-13
- Dialogsammanställning Planprogram Skeppsbron – för dialoger genomförda våren och sommaren 2021, 2022-06-01
- Remiss avseende kulturmiljövården inför planprogram Skeppsbron. Västernorrlands museum, 2022-09-06
- Workshopsammanställning Street Moves Skeppsbron, 2022-11-23

Källhänvisning

- Översiktsplan 2022–2040
- Gestaltningssprogram, Härnösands kommun 2019
- Trafikprogram, Härnösands kommun 2015 – 2020
- Parkeringsriktlinjer, Härnösands kommun 2022
- Parkeringsplan Härnösand, Sweco 2015
- Mobilitetsriktlinjer och vägledning för parkering, Härnösands kommun 2019
- Grönplan för Härnösands kommun, 1998
- Gång- och cykelprogram 2022 – 2040 med tillhörande handlingsplan
- Gestaltungsdocument Nybron?
- Kryssning mot Härnösand, Höga kusten – Utspåringskajens framtid, SWECO, 2017

Planprogram Skeppsbron

Diarienummer: SAM-2020-2735